

Krešimir Kužić
Zagreb

JESU LI JUŽNOHRVATSKI MUSLIMANI¹ BILI ČAKAVCI?

UDK: 811.163. 42 ' 282.2(091) (497.5 Klis) "1534/1643"

Rukopis primljen za tisak 09.01.2006.

Izvorni znanstveni članak

Original scientific paper

Recenzenti: Joško Božanić, Josip Lisac

„...*hotismo učiniti viru ot toga posla, i dvoje knige pisati turske, a dvoje horvatske ...*“²

Autor je u prvom dijelu rada dao prikaz dijalekatskih i demografskih promjena u *Klisu* i okolici prouzročenih ratovima. U drugom dijelu analizirao je 35 isprava nastalih u južnoj Hrvatskoj u doba osmanlijske vladavine (1537.-1643.) po dijalekatskom i leksičkom aspektu. Na temelju toga postavljena je teza o dijalektu, odnosno potvrđen je indicij o zavičajnom podrijetlu osmanlijskih dužnosnika, tvorca isprava.

Ključne riječi: čakavština, Klis, Poljica, Zadvarje, islamizacija, migracije

Nakon što su godine 1463. Osmanlije na čelu sa sultanom Mehmedom Osvajačem u munjevitom prodoru zarobile i pogubile posljednjega bosanskog kralja Stjepana Tomaševića nastala su teška vremena za pučanstvo svih krajeva koji su se nalazili u doseg redovitih i neredovitih postrojbi osmanlijske vojske. Iako su uništavanja materijalnih dobara poprimila katastrofalne razmjere, najveću stravu izazivalo je dobro isplanirano hvatanje, odvođenje i prodaja robova. Kako je između Cetine i Zrmanje najžešći otpor pružan iz Klisa, tamošnja

¹ O etničkom imenovanju tamošnjeg muslimanskog življa vidi: TRALJIĆ, Seid M., Vrana i njezini gospodari u doba turske vladavine, *Radovi Instituta JAZU u Zadru XVIII*, Zadar, 1971., 361 – bilješka 60

² Iz izjave Hodaverdija, čauša bosanskog paše Sofi Mehmeda. Vidi pismo br. 15.

okolica pretrpjela je najveće gubitke.³ Primjerice, preko Poljica je prvi teški *akin* ili, kako bi Mlečani rekli, *correria*, prohujao 1501. godine. Onaj najpogubniji zabilježio je Sanudo: 1. rujna 1530. ... *come le gente turchesche hanno ruinato dil tutto Poliza et Radobiglia, et con grandissima preda si de anime come de animali et roba si tornano a casa* ..., i 6. rujna ... *narra la strage e ruina di Poliza*. U trećem slučaju, iz 1572., Poljičani su sami izbjegli, ne čekajući osvetu.⁴

Kakva je bila sudbina odvedenog roblja? Gotovo bez iznimke većina ih je dospjela na tržnice u unutrašnjosti Balkana gdje su rasprodani, a samo rijetki su imali sreću da budu otkupljeni i da se vrate u još slobodne krajeve.⁵ Pretežit broj ostalih naseljavan je dakle daleko od zavičajna, po selima opustjelim u prethodnim ratovima jer je tamošnjim Osmanlijama trebala radna snaga za obrađivanje zemlje. Međutim, dječaci u uzrastu od desetak godina imali su poseban tretman. Oni su slani kao posebni trijumfalni darovi u janjičarske škole, gdje su islamizirani i uvježbani u ratnim vještinama, a ako su se osobito isticali u sposobnostima, mogli su doseći visoke dužnosti u sklopu osmanlijske državne hijerarhije. Poslije, u mirnodopskom razdoblju, to je provedeno kroz instituciju *devširme* - danka u krvi. Mnogo je primjera takve karijere, ali je zacijelo još veći broj onih koji su bezimeno izginuli za sultana u gotovo stalnim ratovima koje je vodilo Otomansko Carstvo na tri kontinenta.⁶ Među onima koji su sigurno bili Hrvati čakavci ističu se veliki vezir Rustem-paša, porijeklom iz Skradina, njegov brat Sinan-paša, zapovjednik mornarice,

³ HRABAK, Bogumil, Turske provale i osvajanja na području severne Dalmacije do sredine XVI stolecia, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest 19*, Zagreb, 1986., 71-99; VALENTIĆ, Mirko, Turski ratovi i hrvatska dijaspora u XVI. stoljeću, *Senjski zbornik 17*, Senj, 1990., 45-60; ČORALIĆ, Lovorka, Iseljavanja sa splitskoga i kliškoga područja na zapadnojadransku obalu u doba mletačko-turskih ratova, u: P. o. *Mogućnosti 4-6*, Oslobođenje Klisa godine 1596., Radovi sa znanstvenog skupa održanog na Klisu 1996. godine, Split, 2000., 92-104; JURKOVIĆ, Ivan, Klasifikacija hrvatskih raseljenika za trajanja osmanske ugroze (od 1463. do 1593.), *Migracijske i etničke teme 19/2-3*, Zagreb, 2003., 151-157. Popis stanovnika Zadra iz 1527. jasno nam govori o njihovom porijeklu. Do te godine u osmanlijske ruke pali su: Knin, Skradin, Obrovac itd., a neposredno ugrožena su bila druga manja mjesta. *Vidi*: LJUBIĆ, Simeon, *Commissions et relations venetae I, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium VI.*, Zagreb, 1876., 204-223. *Vidi također*: ŠUPUK, Ante, Šibenski Liber baptizatorum (1581-1590), njegova antroponimna građa i osobitosti te antroponimije, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu 7*, Zagreb, 1975., 120, 121, 151, 154.

⁴ SANUDO, Marino, *Diarj, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku V.*, Zagreb, 1859., 92; SANUDO, Marino, *Diarj, Starine JAZU XVI.*, Zagreb, 1884., 170, 171; PAVIČIĆ P., Alfons, Prinosi povjesti Poljica, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XV.*, Sarajevo, 1903., 248-250.

⁵ *Vidi*: SANUDO, Marino, *Diarj, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku VI.*, Venecija 1863., 170-172. (Poljica, Radobilja 1501.), 173, 175. - ... *fato preda di ... 60 j piu fioriti zoveni di Trau*, 195, 235, itd.; (bez imena autora), Turski dokumenti u Bosni iz druge polovine XV stoljeća, *Istorisko-pravni zbornik I/2*, Sarajevo, 1949., 190; HRABAK, Bogumil, Skopskiot pazar na robje vo XV i XVI vek, *Glasnik Instituta za nacionalna istorija XXIV/1*, Skopje, 1980., 153, 155, 157; HRABAK, 1986., 71, 72, 75, 79; KOLANOVIĆ, Josip, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Zagreb, 1995., 60; RAUKAR, Tomislav, *Hrvatsko srednjovjekovlje*, Zagreb, 1997., 408, 411-420, 432, 453-456. TRALJIĆ, Seid M., Vrana pod turskom upravom, *Radovi Instituta JAZU u Zadru 9*, Zadar, 1962., 338.

⁶ Izuzetnu vrijednost ima spisak vojnika porijeklom iz Hrvatske pod zapovjedništvom bosanskog sandžakbega nastao pred bitku na Mohaču 1526. godine. *Vidi*: ALIČIĆ, Ahmed, Popis bosanske vojske pred bitku na Mohaču 1526. godine, *Prilozi za orijentalnu filologiju XXV*, Sarajevo, 1976., 171, 176-181, 192-198. *O danku u krvi vidi*: TRUHELKA, Ćiro, Tursko-slojanski spomenici dubrovačke arhive, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XXIII.*, Sarajevo, 1911., 320-323; VRANČIĆ, Antun, Putovanje iz Budima u Drinopolje, u: *Hrvatski latinisti I*, Zagreb, 1969., 668, 660; LUDLOW, James M., The Tribute of Children, 1493, in: *Islamic History Sourcebook*, www.fordham.edu/Halsall/islam/1493janissaries.html

hercegovački sandžakbeg Mehmed, iz Poljica, rumelijski beglerbeg Ferhad-paša i kliški sandžakbeg Murat-beg, obojica iz Šibenika, kao i drugi.⁷ Tim robovima koji su prihvatili islam kao vjeru, a osmanlijsku državu kao okvir za osobnu promociju, hrvatski jezik ostao je posljednja spona sa zavičajem u kojem su bili smatrani izdajnicima.⁸ Taj jezik su nosili sa sobom i zahvaljujući njemu u tuđini su prepoznavali svoje sunarodnjake, pa makar oni dolazili kao protivnici ili podložnici.⁹

Da vidimo sada ukratko kakvo je bilo dijalekatsko stanje uoči i nakon turskih provala. Prema Brozoviću i Lisicu, rekonstruirana južnočakavsko-zapadnoštokavska granica je, spuštajući se sa Kamešnice, prolazila istočnije od rijeke Cetine.¹⁰ Oni naglašavaju da granica nije bila oštra, što znači da je dolazilo do međusobnog prožimanja, a ispravnost te tvrdnje možemo lako uočiti proučavanjem niza isprava napisanih u 15. stoljeću.¹¹ Njima svakako valja priložiti i druge tekstove iz okolice, ponajprije Poljički statut.¹² Ovakvo stanje bilo je posljedica sukcesivnog doseljavanja nositelja ramskog, imotskog i tropoljskog šćakavskoikavskog govora „zapadnije boje“ i istog govora iz okolice Popova polja, „istočnije boje“, koji možemo datirati od početka 14. stoljeća.¹³

U tužaljci popa Martinca dramatično se ističe kako Turci *nalegoše na jazik 6 hrvatski*.¹⁴ Shvatili mi to kao metaforu ili doslovno, nepobitna je činjenica da je na rasprostiranje

⁷ Vidi o njima: BAŠAGIĆ, Safvet, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carevini*, Zagreb, 1931., 20, 52, 65, 68; ZLATAR, Behija, O nekim muslimanskim feudalnim porodicama u Bosni u XV i XVI stoljeću, *Prilozi Instituta za istoriju 14-15*, Sarajevo, 1976., 123-125.

⁸ Vidi: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, Ljetopisi brata Šimuna Glavića, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku IV*, Zagreb 1857., 44.

⁹ Vidi: VRANČIĆ, Antun, Hasan-begu sandžaku hatvanskom, u: *Hrvatski latinisti I*, Zagreb, 1969., 636, 638; TÓTH, István György, *Difficult neighbours: Catholic missionaries and „Turkish“ Muslims in Ottoman Hungary in the 17th century*, www.cishsydney2005.org/images/TothST18.doc

¹⁰ BROZOVIĆ, Dalibor, Dijalekatska slika hrvatskosrpskoga jezičnog prostora (in memoriam prof. Mati Hrasti), *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 8.*, razdio lingvističko-filološki (5), Zadar, 1970., 13; LISAC, Josip, *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, Zagreb, 1996., 15. Vidi također: PECO, Asim, Čakavsko-šćakavski odnosi u zapadnobosanskoj govornoj zoni, *Hrvatski dijalekološki zbornik 5*, Zagreb, 1981., 137-144.

¹¹ *Usporedi*: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, *Listine hrvatske I*, Zagreb, 1863., 189; ŠURMIN, Đuro, Hrvatski spomenici I., *Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium VI.*, Zagreb, 1898., 136, 280, 432-435; ŠURMIN, Đuro – KLAČIĆ, Vjekoslav, Dvije hrvatske isprave XV. stoljeća, *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva V.*, Zagreb, 1903., 54, 55; IVŠIĆ, Stjepan, Hrvatski ćirilski tastamenat Radoslavca Vladišića iz god. 1436. u priepisu iz god. 1448., *Časopis za hrvatsku povijest 1/1-2.*, Zagreb, 1943., 86, 87.

¹² PERA, Miroslav, *Poljički statut*, Split, 1988., 414-530. Vidi isprave na stranicama 426. i 498. JUNKOVIĆ, Zvonimir, Jezik Poljičkoga statuta, *Poljički zbornik I*, Zagreb, 1968., 120-126; Postoji i jedno pismo Petra Kružića napisano čakavštinom u Klisu. Vidi: LASZOWSKI, Emil, Monumenta Habsburgica I., *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium 35.*, Zagreb, 1914., 103, 104.

¹³ BROZOVIĆ, 1970., 12; BROZOVIĆ, Dalibor, O predmigracionom mozaiku hrvatskosrpskih dijalekata na području SR Bosne i Hercegovine, *Radovi sa simpozijuma „Srednjovjekovna Bosna i evropska kultura“*, Izdanja Muzeja grada Zenice III, Zenica, 1973., 83, 85. Notorna je činjenica da su Šubići u svojem prodoru prema Neretvi i preko nje stupili u kontakt s bisesilnom stočarskom vlaškom populacijom na tamošnjim prostorima. Time su otvorili vrata njihovom doseljavanju u nekoć isključivo čakavski prostor, a zbog istih interesa koji su oni imali i drugi hrvatski velikaši, pa i kralj, a naposljetku i primorske komune, omogućili su im boravak na svojim teritorijima. Vjerojatno su doseobu potencirale i posljedice epidemije kuge 1348. godine, koja je osim zabilježenih pomora u gradovima morala imati slične učinke i na ruralnu sjedilačku populaciju u zaleđu tih gradova.

¹⁴ Rabio sam najpouzdanije kritičko izdanje. Vidi: HERCIGONJA, Eduard, *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb, 1994., 228.

čakavštine najviše utjecalo spomenuto pustošenje i depopulacija. To je međutim bio samo prvi korak u dijalekatskim promjenama, a slijedila ga je sustavna plantacija, za što su nam najbolji primjeri uspostave tvrđavskih posada, sustavno naseljavanje Vlaha iz unutrašnjosti Carstva i, u konačnici, osnivanje naselja urbanog karaktera.¹⁵ U Klisu nastaje relativno brojna naseobina muslimanskog živilja, s omanjim satelitskim naseljima u Solinu i Kamenu te Dvarama (današnjem Zadvarju), a svi skupa su se u bližoj okolici vezivali na Drniš, Sinj i Imotski. Glede govora, oni su bili heterogenog podrijetla – u prvom doseljeničkom valu većina je došla s prostora zapadnobosanskoga i zapadnohumskoga šćakavskoikavskog dijalekta, među kojima je zacijelo bilo i pripadnika „izgubljenog dijalekta“.¹⁶ Drugu po veličini skupinu činili su autohtoni čakavci, koji su ubrzo izgubili jakost utjecaja zbog izostanka priljeva novih pripadnika svog narječja. Oni su svoje mjesto prepustili nositeljima štokavskoikavskog, dakle, zapadnoštokavskog dijalekta koji je, zahvaljujući svom debelom zaleđu, bez većih poteškoća nadoknađivao gubitke govornika nastale u pomorima i ratovima.¹⁷

Kad sve to sagledamo, nameće se pitanje je li u vrijeme pisanja ovih dokumenata uopće bilo islamiziranog pučanstva čakavskoga govora na području Kliškoga sandžaka, teritorijalne vojnoupravne cjeline koja je na jugu obuhvaćala tvrđave Klis, Solin i Kamen, te Dvare, na krajnjem zapadu Hercegovačkog sandžaka. Na to nam pitanje mogu dati odgovor samo hrvatski pisani dokumenti nastali na tom prostoru, budući da nisu sačuvana nikakva literarna djela.¹⁸

¹⁵ Plaćeni posadnici (ulufedžije) protekom vremena dobijali su posjede (timare) u okolici neke od tvrđava u kojoj bi bili raspoređeni. Primjerice, između 43 člana posade Sinja, za sedmoricu se zna da su bili iz Bosne, a za ostale se porijeklo može samo pretpostaviti. *Vidi:* HUSIĆ, Aladin, Tvrđave Bosanskog sandžaka i njihove posade 1530. godine, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 49, Sarajevo, 2000., 196-198, 208, 221, 229. Za Vlahe *vidi:* Arhiv HAZU Zagreb (AHAZU), *Sopra li Confini in Dalmazia*, Rks. II. b. 53., 2; SPAHO, Fehim Dž., Splitsko zaleđe u prvim turskim popisima, *Acta historico-oeconomica Iugoslaviae* 13, Zagreb, 1986.; BUŽOV, Snježana, Razgraničenje između Bosanskog pašaluka i mletačke Dalmacije nakon Kandijskog rata, *Povijesni prilozi* 12, Zagreb, 1993., 18 – bilješka 28. Što se tiče naselja vidi primjer za Hrvace kod Sinja: HANDŽIĆ, Adem, O formiranju nekih gradskih naselja u Bosni u XVI stoljeću, *Prilozi za orijentalnu filologiju* XXV, Sarajevo, 1976., 140-143.

¹⁶ *Vidi:* BROZOVIĆ, 1970., 12.

¹⁷ Npr. kuga 1572. godine. *Vidi:* NOVAK, 1964., 42. - ... ma hora è diminuito molto il numero per la peste grandissima che l'ha quasi dishabitato, ... Teško je vjerovati da su svi iselili i realno je očekivati da je jedan dio prihvatio islam. Njima valja pribrojiti i kasnije malobrojne prebjege. S druge strane postoje indiciji da su neke kliške obitelji doselile s prostora gornjeg toka Vrbasa. Naime, u osvajanju Klisa sudjelovali su Murat-beg Bajić „Tardić“ – Šibenčanin i Malkoč-beg Karaošmanović, koji je bio iz okolice Bugojna, te Murat-beg Kopčić. Ako pogledamo popis vojske koji je objavio Aličić, onda možemo pretpostaviti da su neki od njihovih timarnika preseljeni u Klis, osobito kad znamo da sva trojica bili dugogodišnji sandžakbegovi u Klisu. *Vidi:* ALIČIĆ, 1976., 181, 193, 199.

¹⁸ Dokumenti su odabrani iz sljedećih radova: LJUBIĆ, Sime, Rukoviet jugoslavenskih listina, *Starine JAZU X.*, Zagreb, 1878.; TOMIĆ, Jovan N., Sedam srpskih pisama ćirilicom pisanih iz Mletačkog arhiva, *Spomenik Srpske kraljevske akademije XXXI, drugi razred* 29, Beograd, 1898.; SOLOVJEV, Aleksandar, Bogišićeva zbirka omiških isprava XVI-XVII veka, *Spomenik Srpske kraljevske akademije XCIII*, Beograd, 1940. Osim njih, uvršteno je i jedno pismo iz Znanstvene knjižnice u Zadru. Sveukupno je obrađeno 35 pisama od 21 autora. Pri odabiru nastojali smo postići ravnotežu između tvorca više i niže dužnosničke razine, a da pri tom ne izgubimo i mogućnost međusobnog kompariranja pisama istog autora. Pripadnost hrvatskom jeziku neupitna je po svim kriterijima, a Tomićevu atribuiranje vidljivo iz naslova, kao i Solovjevo (str. 1.), odraz je sredine i vremena u kojem su djelovali. Ovdje valja upozoriti i na mišljenje R. Katičića. *Vidi:* KATIČIĆ, Radoslav, Opseg povijesti hrvatskog jezika, *Hrvatski znanstveni zbornik* 1, Zagreb, 1971., 34.

Odnos osmanlijskih vlasti prema uporabi hrvatskog jezika bio je maksimalno tolerantan, čak i u slučaju službene prepiske visokih dužnosnika sa stranim osobama. S jedne strane, to je bila neizbježna posljedica relativno velikog broja domaćeg muslimanskog stanovništva, čija je vojna aristokratska elita samo nastavila praksu iz predturskoga razdoblja. S druge strane, doseljavanje etničkih Turaka i ostalih orijentalaca bilo je više nego zanemarivo. Zbog takvog stanja stvari međusobno dopisivanje pripadnika plemstva, iako nije sačuvano ni približno u onolikoj količini kao dopisivanje s Mlečanima, gotovo da nije ni poznavalo drugi izričaj osim hrvatskoga. Upravo zapanjuje identičnost kurtoznoga frazarija plemstava s obiju strana granice, posebice u oslovljavanju.¹⁹ U istoj mjeri rabilo se i bosaničko pismo u odnosu prema arabici. Bosanica kojom je pisala muslimanska aristokracija, u našem slučaju iz kliške okolice, bila je ili potpuno istovjetna bosanici kojom su pisali Poljičani, didiči i vlasteličiči, te najčešće svećenici, ili se od nje tek neznatno razlikovala.²⁰ Međutim, kao što se vidi, ponajviše iz Bajraktarevićevih radova, u slučaju sudskih presuda isključivo pismo bila je arabica.²¹ To je lako objasniti zna li se da se šerijatsko pravo izvodilo izravno iz vjerskih knjiga koje su bile isključivo napisane tim pismom, a samo po sebi se razumije da su i sudski dužnosnici bili školovani u duhu islamskoga globalizma kojim je bila prožeta otomanska država.

DIJALEKT DOKUMENATA

S obzirom na mjesto nastanka moramo zasebno promatrati one dokumente koji su nastali na prostoru Klisa, Solina i Zadvarja (2.?, 3.?, 4.?, 5.?, 6., 7.?, 8.?, 9.?, 10.?, 16., 17.-

¹⁹ SANUDO, 1884., 186. - ... Al magnifico et honorato capitano di Zara carissimo salutiam come fratello et amico ... (Sanudov prijevod: Murat-beg, 08. listopada 1531.); KUKULJEVIĆ, 1863., 240. - Plemenitomu, izabranomu i svake plemenite časti i gospodske fale dostoinomu g-nu g-nu Ivanu Galu, kapetanu (...) poklon i pozdravlene, kako g-nu plemenitomu ... (uskoci, oko 1540.); LASZOWSKI, Emil, Monumenta Habsburgica III., *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 40., Zagreb, 1917., 3 - ... Al illustrissimo et ecellentissimo, grande et molto lodato valorosissimo signor bano di Croatia et Slauonia, (...) fratello mio carissimo, Pietro Kegleuich salute. ... (Mehmed-beg Jahjapašić, 15. kolovoza, 1540.); IVIĆ, Aleksa, Prilozi za povijest Hrvatske i Slavonije u XVI. i XVII. vijeku, *Starine JAZU XXXV*, Zagreb, 1916., 302 - Vzmoshni, vzuelicheni gozpodine, gozpodine meni miloztiui kapitane, moie ponizno preporuchenne da ie preporucheno v. m. Potom da zna vasha m. ... (Mihajlo Ozdalić, svibanj 1559.); KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan, *Listine hrvatske I*, Zagreb, 1863., 333 - Izybrany, plemenythy, wyzoko pochtowyany y wzake chazthy pochthene dozthoyny g-dne y pryethelyw wfany, poklon y pozdrawlenye, y nasse preporwchenye w. m., kako g-dnw y wfanw pryethelyw &c. a pothom neka znathe w. m., ... (bihačka općina, 1570.); BOJNIČIĆ, Ivan, Izvješća o kretnjama turske vojske uz hrvatsku granicu u drugoj polovici XVI. vijeka, *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva XVI.*, Zagreb, 1914., 61 - Plem(e)niti i dobro rojeni i visoko počtovani i vsake časti izbrane dostojni g(ospodine) kapitane! ... (Ivan Rudčić, 1545.); 99 - Vzmoshny y zuelycheny g(ozpo)d(i)ne, g(ozpo)d(i)ne, brate nam uffany y obdersany! ... (Petar Erdödy, 1593.); STROHAL, Rudolf, Nekoliko čirilskih isprava o dopisivanju turskih begova sa hrvatskim komandantima vojske, *Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskog arkiva XVI.*, Zagreb, 1914., 50 - Od mene g(ospodin)a derviš bega Ahmet Begovića, kapitana bihačkoga, zapovidnika sve bihačke kapitanije, u svem vele visokim i poštovanim svake fale, dike i časti gospodske dostojnim ... (poslije 1727.)

²⁰ ZELIĆ-BUČAN, Benedikta, Bosančica u srednjoj Dalmaciji, Prilog 3. svesku izdanja Historijskog arhiva u Splitu, Split, 1961., 17, sl. 21-26, 28. Ista: Bosančica – poljičko narodno pismo, *Poljički zbornik I*, Zagreb, 1968., 143-147.

²¹ *Vidi*: BAJRAKTAREVIĆ, Sulejman, Turski dokumenti u splitskom Arheološkom muzeju i u Franjevačkom samostanu na Visovcu, *Starine JAZU 44*, Zagreb, 1952.; Turski dokumenti Gradske biblioteke i Kaptolskog arhiva u Splitu, *Ljetopis JAZU 57*, Zagreb, 1953., i drugi. Osim toga tu je obilje dokumenata u Državnom arhivu u Zadru – Dragomanski arhiv.

20., 21.?, 22.-35.) od onih napisanih u široj okolici – Livnu, Ostrovici i Zadru (11., 12., 13., 15.). Iznimka je i pismo 1., nastalo neposredno nakon pada Klisa, čiji autor zbog toga nikako ne može biti reprezent tamošnjega govora. Nadalje, pisma označena upitnikom nemaju navedeno mjesto nastanka, pa u slučajevima kad se radi o pismima kliških sandžaka, valja uzeti u obzir da su oni dijelom stolovali i u Livnu, iako je Klis bio nominalni centar. Osim toga, ključni su faktor pri donošenju daljih zaključaka tvorci pisama, pa zato moramo odvojeno gledati pisma napisana od strane sjedilačkih dužnosnika od onih koja su potekla iz sandžakbegove i pašine pisarnice. Ti visoki upravitelji su se, naime, smjenjivali ponekad u vrlo kratkim intervalima, a kako su mogli biti različita porijekla, tj. ne samo drugačije dijalekatske nego i jezične pripadnosti, u pismima se moglo svašta naći. U tom smislu valja upozoriti na pisma 1. i 14., čiji su autori Husrev-beg, rođen u Serezu od majke sultanije Seldžuke, i Dede-beg Mihalbegović, potomak islamiziranog Grka. Po rangu i funkciji autori isprava su:

- bosanski paša – 1,
- čauš bosanskoga paše – 15,
- sandžakbeg kliški – 3, 5, 7, 8, 10, 11, 13, 21,
- čehaja kliškoga sandžakbega – 14,
- vojvoda – 4,
- kapetan – 23, 27, 28, 29, 30, 34,
- beg – 2, 9, 12,
- aga – 6, 17, 18, 19, 20, 24, 25, 26, 32,
- subaša – 16, 33,
- nazor – 22, 31, 35.

Valja međutim imati na umu da su svi ti dužnosnici, osim ovih izričito navedenih, diktirali svoja pisma u pero nekom pisaru, tj. čatibu ili jazidžiji. Takve službenike imali su ne samo paše ili sandžakbegovi nego i tvrđavske age, odnosno porezni nadzornici, nazori.²² To automatski znači da se prema tekstovima kao jezičnim spomenicima moramo odnositi s priličnom dozom opreza. Situacija može biti još zamršenija – naime, ne smijemo odbaciti ni sljedeću mogućnost, koliko god ona bila mala, da pisar bude neki čakavac kršćanin. Nju nam ilustrira slučaj iz 1571. godine, kada je prebjegli splitski pučanin Petar Bačić bio postavljen u Klisu za ... *dizdarova sekretara i pisara* ...²³ Ipak, logika nam govori da su osmanlijski dužnosnici bili više orijentirani na provjerene ljude iz svojega religijskog i kulturnog kruga nego na nepoznate osobe, osobito ako su došle iz sredine koja im je već generacijama bila neprijateljska. Na kraju će ostati nerješiva tajna koliko su pisari visokih dužnosnika prilagođavali izrečene riječi i rečenične sklopove vlastitom govornom idiomu, ali uzevši u obzir prethodnu tvrdnju, ove isprave nam daju vjerodostojnu sliku govora muslimanskog stanovništva ovog dijela južne Hrvatske.²⁴

²² Vidi isprave 14., 19. i 33. O službenicima vidi: ŠABANOVIĆ, Hazim, *Bosanski divan, Prilozi za orijentalnu filologiju XVIII-XIX*, Sarajevo, 1973., 34, 35; KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 1980., 23, 29.

²³ SOLITRO, 1989., 164.

²⁴ Vidi: SOLOVJEV, 1940., 2.

Pogledajmo sada redom koje čakavske i štokavske značajke susrećemo u našim dokumentima. Najprepoznatljivije su svakako upitno-odnosne zamjenice **ČA** i **ZAČ**.²⁵ Njih nalazimo u 15 pisama, ali, s druge strane, i štokavske oblike susrećemo u 14 pisama. Zajedničko postojanje potvrđeno je u tri slučaja.

Glede razvoja i distribucije konsonantizma susrećemo sljedeće značajke:

Dočetno /L/, bilo kao muški rod glagolskog pridjeva radnog, bilo kao imenica ili pridjev nalazimo u 5 pisama, što je daleko manje od 11 tekstova u kojima je taj glas zamijenjen s – o, –a ili –ja. Paralelizam postoji samo u jednom tekstu, a valja upozoriti da je nestajanje /L/ značajka drugog razdoblja, tj. prve polovice 17. stoljeća, iz čega očitavamo štokavsku inovaciju (vidi tablicu I.).

Konsonantizam tipa **ŠĆ** (*st', *sk, *stbj) nalazimo u 6, a **ŠT** u 7 pisama – bez zajedničkih primjera. Zanimljivo je da se i jedan i drugi oblik poklapaju sa zamjenicama svojstvenim dotičnom dijalektu.

Tip **BJ**, **MJ** ili **VJ** (*bjj, *mjj, *vj) koji nalazimo u 7 pisama, potpuno je prevladan oblicima **BLJ**, **MLJ** ili **VLJ**, koje nalazimo u 27 dokumenata, a k tomu se međusobno konfrontiraju u 6 slučajeva.

Tip **-JT-** i **-JD-** nalazimo u 6 pisama, a **-Đ-**, odnosno **-Ć-** također u istom broju tekstova.

Slučaj gubljenja **H**, kao primjer štokavske inovacije, registriran je u jednom jedinom primjeru (pismo 7), pa se **H** dosljedno nalazi u imenicama, raznim glagolskim oblicima – osobito u imperfektu, ali i u padežnim oblicima zamjenica. Vidi pisma: 1-0 (drugi broj je broj primjera), 2-6, 3-7, 4-14, 5-6, 6-1, 7-5, 8-3, 9-4, 10-4, 11-10, 12-1, 13-9, 14-22, 15-15, 16-8, 17-3, 18-2, 19-1, 20-5, 21-10, 22-6, 23-3, 24-6, 25-12, 26-5, 27-3, 28-8, 29-6, 30-5, 31-8, 32-3, 33-5, 34-7, 35-1.

Asimilacija **vn>mn**, kao i disimilacija **mn>ml** uopće nije provedena, što najzornije vidimo u riječima s korijenom **bnet-** i **mnog-**. Međutim, disimilacija /**ČT**/ u /**ŠT**/ pokazuje velike razlike; naime, prva suglasnička skupina zastupljena je u 20, a druga u 6 pisama. Budući da je skupina /**ČT**/ najviše realizirana u inskripciji dokumenta, možemo posumnjati u njezinu životnost i prije je smatrati svojevrsnim reliktom svojstvenim diplomatskoj korespondenciji – tim više što je nalazimo u 3 pisma zajedno sa skupinom /**ŠT**/.

Tuđice sa zvučnom afrikatom /**DŽ**/, osobito one orijentalne, ostvarile su se, količinski gledano, gotovo podjednako kroz zvučni spirant /**Ž**/ i bezvučna afrikata /**Č**/.

Stara zamjenica ***vъsъ** u samo jednom slučaju nema metatezu (pismo 4), a ima u pismima: 1-2, 4-4, 5-3, 6-2, 7-2, 9-3, 10-1, 11-1, 12-1, 13-2, 14-4, 15-, 16-1, 17-1, 18-2, 19-1, 20-5, 22-4, 23-2, 24-3, 26-5, 27-1, 28-4, 29-2, 31-2, 32-3, 35-2.

Što se tiče čakavskih padežnih oblika, navest ćemo samo neke primjere:

- od fušt – Gpl. ž. r.
- godišť – Gpl. s. r.
- uskokov – Gpl. m. r.

²⁵ Te i sljedeće značajke *vidi u*: FINKA, Božidar, Čakavsko narječje, *Čakavska rič 1*, Split, 1971.; LISAC, Josip, *Hrvatski dijalekti i jezična povijest*, Zagreb, 1996., 17, 18; LISAC, Josip, Štokavsko narječje: prostiranje i osnovne značajke, *Kolo XII/3*, Zagreb, 2002., 58-61.

Tablica I.

ISPRAVA	RAZDOBLJE	AUTOR	ŠTO	ČA	ZAŠTO	ZAČ	-š-	-ž-	-n	-(e)A	-p-/č-	-j-/j-	-eu/-ju	-o/-a/-ja	-	hv=f	hv	f=f	-v j/-b j-	-j j/-b j-	-š-	-ž-	ČAKAV. PAD. OBLICI ²⁶	ČAK. LEKSIK	
1.	1537.-7.1591.	1					2							+	1			1							
2.		2																5						+	
3.		3		1					1						+			6	1				2	+	2
4.		4		1							1		2				1	3	2	1	3	1	1	+	3
5.		5																2	4	1			3		
6.		5															1	2	3				2		
7.		3	2									2						5	2				2	+	
8.		3																2	2						
9.		2	1										1		+		1	3	1				1	+	
10.		3																2	2				1		4
11.		3	4					4									1	3	1	1	1			+	7
12.		2	2					2										3	1	1					2
13.		6	2			1		1										3	2				6		1
14.		7	1									4/2		5					1					++	1
15.		8															1		2	1	2			+	1
16.		9		1					2		1				+			1		1				+	
17.	10	3					2			1			1				1	1			1		+	1	
18.	10							1													1		+	2	
19.	10											1				1		1				1		3	
20.	10	2					1				3					2		4	1			3	+		
21.	11		1							1		6				2		1	1						
22.	12																								
23.	13	2	7			1		1			2						2		1	1		2	+	1	
24.	14		3	1				2		1	3											1		3	
25.	15	2						1	1					+				4	3					3	
26.	16			1					1							2	1		1			2	+	2	
27.	17		1									1		+					1				+		
28.	17			1							3						2		3	1		2	+		
29.	17											1		+				1	1			2	+		
30.	17						1					2	1	+						1			+	1	
31.	18						1							+			1	1	1			2	+	2	
32.	19		2											+			1	1	2		1	1		1	
33.	20		1											+			1	1					+	1	
34.	13	1	2				1							+				2	1			1		1	
35.	21						1	1										2				1		1	

²⁶ Čakavski padežni oblici. (++) – više zastupljeni, (+) – manje zastupljeni

- od mistov – Gpl. s. r.
- kod mistih – Lpl. s. r.
- u Bnetcih – Lpl. m. r.
- iz Bnetak – Gpl. m. r.
- ljudih – Gpl. m. r.
- ljudem – Dpl. m. r.
- Dućanom – Dpl. m. r.
- u Truših – Lpl. ž. r.
- od ruk – Gpl. ž. r.
- tolarih – Gpl. m. r.
- u Poljicijh – Lpl. s. r.
- iz Duć – Gpl. ž. r.

Oni nam ponajprije mogu poslužiti za procjenu utjecaja štokavske pluralne deklinacije.

Valja upozoriti i na neke stare riječi, odnosno njihove oblike, svojstvene čakavskom leksiku (*človik, cića, čudo, dvanadeste, godir, koli, kruto, opovidit, oto, pokresti, prez, tote*), koje susrećemo u 20 pisama.

Refleks *jata* dosljedno je ikavski bez obzira na stupanj štokavskog utjecaja.

U konačnici moramo zanemariti nekakav znatniji utjecaj kršćanskih čakavaca. Naime, činjenica je da je muslimanska zajednica, nakon stabilizacije stanja, u nekim razdobljima živjela pomiješana s kršćanima. Mletačko izvješće iz 1583. godine, govoreći o strukturi stanovništva u podgrađu Klisa, navodi da ima ... *200 et più fuoghi, habitado da Turchi, Morlachi, et Poglizzani*. ..., a slično je bilo i u Solinu te Kamenu.²⁷ Neugodna iskustva krajem istog stoljeća Osmanlijama su dala povod da ograniče boravak na malobrojne prebjege, kao u primjeru Kamena ... *quattro o cinque case, dove habitano i Lucanovichelli Castelli di Traù, che sono banditi della Republica*. ...²⁸ Osim toga valja podsjetiti da je podložno pučanstvo, kako iz Primorskih, tako i iz zapadnih Srednjih Poljica, bilo čakavskoga govora. Njima možemo pridružiti i čakavce s mletačkog teritorija, s kojima su održavani društveni kontakti, koliko god oni bili obilježeni obostranim nepovjerenjem.²⁹ Što su onda bile glavne prepreke prihvaćanju čakavštine? Prva je svakako bila psihološka i sociološka karakter. Muslimani iz naših pisama bili su ratni pobjednici i feudalni gospodari, i njihov govor je bio govor vladajućeg staleža, koji je visoka gledao na svoje kršćanske podložnike.

²⁷ NOVAK, Grga, Mletačka uputstva i izvještaji IV, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* 47, Zagreb, 1964., 338.

²⁸ BATINIĆ, Mijo N., Njekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj poviesti, *Starine JAZU* 17., Zagreb, 1885., 139. (1626.)

²⁹ PERA, Janko, Fragmenti dnevnika jednog splitskog učitelja iz prve polovine XVI. vijeka, *Starine JAZU* 45, Zagreb, 1955., 282; NOVAK, 1964., 343; RIMONDO, Vladimir, Iz izvora za Andreisovu povijest grada Trogira, u: *Andreis, Pavao, Povijest grada Trogira* II, Split, 1978., 212, 213, 226; SOLITRO, 1989., 204, 206-208.

Religijska diferenciranost je bila možda i od većeg značenja i ona se ostvarivala na način poznat iz drugih krajeva bosanskog pašaluka. Kakve motive bi onda imali kliški muslimani da svoj govor jezično prilagođavaju, društveno gledano, drugorazrednim nositeljima čakavštine?³⁰ **Uzevši u obzir sve gore navedene kriterije i značajke, dolazimo do zaključka da je govor zabilježen u našim pismima nastao kao posljedica miješanja dviju muslimanskih dijalekatskih skupina - manjinskih čakavaca i većinskih šćakavaca. S vremenom se počeo ostvarivati i utjecaj izrazitih (novo)štokavaca, što dijelom možemo objasniti i kao utjecaj prestižnih centara – središnje Bosne.** Uočljivo je da je govor iz Klisa bio više pod utjecajem štokavštine, za razliku od pisama iz Zadvarja u kojima je štokavski adstrat slabije izražen, a zanimljivo je da se Zadvarje nalazi na krajnjem čakavskom istoku promatranog prostora. Istina, radi se o pisanim zabilježbama, pa smo uskraćeni za akcenatsku realizaciju, ali ako i ne bismo tolerirali gubitak najuočljivijih obilježja tog dijalekta, ipak se ne bi stekao bitno drugačiji dojam.³¹ Za komparaciju, pravu sliku stanja čakavskoga govora najbliže okolice, suvremenog našim pismima iz Klisa, daju isprave iz Poljica i Kaštela.³²

Što se pak tiče skupine dokumenata napisanih od strane autora iz unutrašnjosti, još jednom se potvrđuju Brozovićeve postavke o dijalekatskoj slici i kod njih vidimo da je čakavština zastupljena samo u reliktima, preciznije rečeno, kao adstrat.

TURCIZMI (ORIJENTALIZMI) I TALIJANIZMI (VENECIJANIZMI)

Orijentalni jezični utjecaj na hrvatski jezik ostvario se u vrlo kratkom razdoblju nakon dolaska prvih vojnih kontingenata Osmanlija u Bosnu. Kao čvrsto organizirana država Osmansko je Carstvo donijelo i nametnulo uhodanu i preciznu administraciju, a kako je pravni poredak počivao na šerijatu, neizbježno su se u jezik, osobito onaj diplomatski, počeli uvlačiti orijentalni termini. Vjerskoga porijekla su i osobna imena i iz njih nastala prezimena. Vojništvo je također ostvarilo golem utjecaj ne samo na elitu nego i na prosti puk.³³ Treći kanal utjecaja ostvarivan je preko trgovačkih veza, pa kao neizbježna posljedica već u Marka Marulića nalazimo turcizme, primjerice: *bedevija, dolama, subaša, vezir, sinžir, sultan*.³⁴ Nekoliko desetljeća nakon naših pisama, 1701. godine franjevac Margitić u uvodu

³⁰ MATEŠIĆ, Josip, O utjecaju na jezik i na granice čakavštine, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 5, Zagreb, 1981., 126. Prije bismo mogli shvatiti utjecaj muslimana na kršćane, što je vidljivo i iz turcizama.

³¹ FINKA, 1971., 15.

³² SOLOVJEV, 1940., 17, 18, 30, 37, 40. itd.; MIŠERDA, Marko, Osamnaest dokumenata o poljičkim glagoljašima (1613-1652), *Croatia christiana periodica IV/5.*, Zagreb, 1980.; BRKOVIĆ, Milko, Nekoliko poljičkih dokumenata pisanih u selu Truše (XVI.-XVIII. st.), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU 45*, Zadar, 2003.; KEČKEMET, Duško, *Kaštel-Sučurac*, Split, 1978., 296-298.

³³ ŠABANOVIĆ, Hazim, Vojno uređenje Bosne od 1463. do kraja XVI stoljeća, *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XI*, Sarajevo, 1960., 185—188, 194-219; ŠABANOVIĆ, Hazim, *Bosanski divan, Prilozi za orijentalnu filologiju XVIII-XIX*, Sarajevo, 1973., posebno 11.

³⁴ MARULIĆ, Marko, Molitva suprotiva Turkom, u: *Versi harvacki*, Split, 1979., 167. 174.; *Judita*, Split, 1988., 117, 125, 126, 128; *Vidi u*: ŠKALJIĆ, Abdulah, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo, 1989., 128, 222, 572, 574, 641. Izvanredno ilustrativni su u tom smislu radovi D. Božić-Bužančić. *Vidi*: BOŽIĆ-BUŽANČIĆ, Danica, Interijer kuće u Splitu u 17. vijeku, *Izdanje Historijskog arhiva u Splitu 5.*, Split, 1965., 115, 134. – Vn chilim ..., 136, 137. – (1692.) ... Una Dolama, ... Una Gecerma, ... Due imbrichi ...; OMAŠIĆ, 1986., 158, 262.

»Ispovidi« žali se, da ... *kada mi u Bosni govorimo, mnoge turske riči mećemo i miešamo* ...³⁵ Kad sve to vidimo, očekivali bismo daleko veći broj, odnosno veći postotni iznos turcizama, osobito s obzirom na to da se radi o pripadnicima vojno-upravnog aparata, koji su se već po svojoj prirodi često susretali s orijentalnom terminologijom. Međutim, očito da je život na periferiji i udaljenost od jakih islamskih gospodarskih i kulturnih žarišta uvjetovao tek simboličnu zastupljenost orijentalnog vokabulara. Naposljetku, kad izuzmemo razne opetovane titulacije, zastupljenost turcizama u pismima nižih i viših dužnosnika gotovo je podjednaka. Nasuprot tome, blizina Splita, kao velikoga grada pod mletačkom upravom, i osobito nakon uspostave skale, važnoga pretovarnog sustava, prouzročila je iznenađujući obujam preuzimanja pojmova iz talijanskog jezika, odnosno, venecijanskog dijalekta. Uporaba pojedinih riječi može pak biti i proizvod hotimičnog približavanja izraza talijanskom adresatu, kao u primjeru kad autor naglašava da zna talijanski jezik (pismo 3., 4., 11.).

Kad pogledamo tuđice u našim ispravama, vidimo da ih prema tematskoj primjeni možemo svrstati u šest, odnosno pet skupina. To su: vjersko i vojno-upravno nazivlje, pravno nazivlje, kulturno nazivlje i gospodarsko nazivlje. Brojčani i postotni razmjeri uporabe tuđica prema ukupnom fondu riječi navedeni su u tablici II.:

RIJEČI U PISMIMA	HRVATSKE	TUĐICE	
		TURCIZMI	TALIJANIZMI
5572	5187	217 / 138	168 / 133
100%	93,09%	3,89 / 2,47%	3,02 / 2,39%

Tematska tablica turcizama (T-II/1):³⁶

VJERSKI	VOJNO-UPRAVNI	PRAVNI	KULTURNI	GOSPODARSKI	IMENA
6	101	16	7	8	79
4,35%	73,19%	11,6%	5,07%	5,79%	-

Golem udio vojno-upravnog leksika u ukupnom broju tuđica najbolji je dokaz o temelju osmanlijske države, ali i o staleškoj strukturi autorâ pisama. Od vojnih titula najbrojnija je *aga* sa 20, a od staleških *beg* sa 23 primjera. Stara hrvatska titula *vojvoda*, kao naslov osmanlijskih dužnosnika zastupljena je s 5 slučajeva, a zanimljivo je da se vrhovni osmanlijski poglavar nigdje ne naziva *sultan*, nego *car*, što je u skladu sa svim onodobnim dokumentima s hrvatskoga jezičnog prostora. S obzirom na pravno-diplomatski karakter pisama, očekivao bi se i veći postotak turcizama iz tog područja, a začudo i vjerski vokabular je, izuzevši vlastita imena, ostao ograničen samo na 6 riječi – od toga dva naziva islamskih mjeseći. Imena, odnosno prezimena, su pobrojana, ali nisu uključena u postotni iznos

³⁵ CVIMARK, Mihael, Fra Stipan Margitić-Markovac – “bogoljubni bogoslovac” i jezični preobražaj, *Spectrum IX-X/1*, Zagreb, 1976., 6.

³⁶ ŠKALJIĆ, 1989. Tumačenja su u sklopu teksta.

orijentalizama. Ona su izravna posljedica islamskoga globalizma i općenito su primjer nametanja stranog jezičnog/imenskog leksika provođenog u Osmanskom Carstvu. Bog, koji se spominje u pozdravima i u većini uzrečica, također nije nigdje imenovan u skladu s vjerom, koja se ističe samo u jednom slučaju, a u drugom se spominje ime proroka Muhameda. Rodbinski odnosi su također izraženi isključivo hrvatskim riječima. Skupni odnos broja vjerskih, vojno-upravnih i pravnih turcizama prema onima iz kulturnoga i gospodarskoga segmenta svakodnevnoga života iznosi: 123 – 15 ili 89,1 posto – 10,9 posto.

Tematska tablica talijanizama (T-II/2):³⁷

VOJNO-UPRAVNI	PRAVNI	KULTURNI	GOSPODARSKI	IMENA
84	23	10	16	35
63,16 %	17,29 %	7,52 %	12,03 %	-

Kao i u prethodnom prikazu, vojno-upravna terminologija čini najveći dio talijanizama, što također govori o staleškoj strukturi adresata. *Providur* je tako spomenut 32, a *kapitan* 30 puta. Osim već spomenute titule *vojvoda*, ali ovdje kod podanika Prevedre (6 puta), od hrvatskih naslova nalazimo samo *kneza*. Specifičan je slučaj pisma kliškoga sandžakbega Mustafe u kojem spominje svojeg *kančelara*, gdje bismo očekivali odgovarajući orijentalni izraz. I ovdje su zasebno pobrojana imena i prezimena većinom mletačkih dužnosnika, a pridodano im je jedno ime treće osobe u talijanskom obliku.

Pri diplomatskoj analizi isprava, osim na jeziku, zadržali smo se na strukturnim konvencionalnim dijelovima, s time da je naglasak bio na uvodu i zaključku. Budući da se radi o pismima iz šireg vremenskog razdoblja, od različitih osoba, a počesto pisanima u hitnji, formule su im ispremiješane, a poneki dijelovi i nedostaju. Ipak, u uvodnom dijelu preteže inskripcija – takva su pisma: 1, 4, 8, 9, 10, 13, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 35. Intitulacija je druga po brojnosti: 2, 3, 5, 6, 7, 11, 12, 21, 34, a naracijom počinju samo dva pisma: 14 i 15. Salutacija je najčešći završni dio pisma: 1, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 16, 17, 18, 20, 21, 22, 24, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35. Intitulacija u pismima 3, 14, 27, 29 te naracija u pismima 2, 5, 11, 23 podjednako su zastupljene; nešto manje datacija (12, 13, 15), a jedan primjer imaju peticija (19) i sankcija (25).

ISPRAVE:

1.

Klis ?, ~ travanj 1537.,³⁸ Husrev-beg, bosanski paša³⁹

³⁷ Za neke talijanske riječi bilo bi zgodnije rabiti termin „venecijanizam“. Vidi: BOERIO, Giuseppe, *Dizionario del dialetto veneziano*, Venezia, 1867. Prijevodi se nalaze u kontekstu pisma.

³⁸ LJUBIĆ, 1878., 16.

³⁹ Husrev-beg, sin Ferhad-bega iz Trebinja i sultanije Seldžuke. Bosanski paša od 1521. do 1541. Vidi: BAŠAGIĆ, 1931., 29. Da je riječ baš o njemu, vidi se iz konteksta, budući da je „njegov sluga“ bio čehaja Murat-beg Bajić „Tardić“, rodom Šibenčanin.

Prisvitlomu, i plemenitomu, i čestitomu i svake časti bogom darovanomu, gospodinu duzdu benetačkomu, od boga da ima vaše gospostvo čast, a od mene Usrem bega, baše⁴¹ bosanskoga, vele visok poklon. A po tom molim vaše gospostvo, ovo jest ovdi Anton Franović iz Sibenika, koji je jednoga moga slugu rođak, koji je banduzan⁴² od sve vaše darzave, a nije ubio ni posikal, kako je vidit v. g. I za to molim vaše gospostvo, zaradi moje volie, učinite mu salvakondut,⁴¹ kako je običai vašega gospostva. I bog vaš veseli vase gospostvo.

2.

Klis ?, 1557., Džafer-beg⁴³

Mi Čafr beg, neteak prisvitloga Ferhat bega,⁴⁴ sanžaka⁴⁵ kiliškoga primismo o(d) presvitloga .g. Fabiea Kanala,⁴⁶ kapitana o(d) fušt,⁴⁷ Radoea Pavlovića i Štipana Radosalića i Miloša Nikolića od Vukšića i od Užalice, podložnici čestitoga g. cara, koih njihova milost ote o(d) uskok pri Senu, ki bihu uhićeni pri Vrani, koe pridasmu Čafr begu, da ih ima pridati g. sanžaku o(d) naše strane.

3.

Klis ?, 1557., Ferhat-beg, sandžakbeg kliški⁴⁸

Od mene Ferhatü bega, sanžaka kliškoga i hrvackoga i primorskoga, visoko plemenitomu i vele počtovanomu Fabiiu Kanalu, kapitanu o(d) fušt, kako našem u dobri prijatelju. A sada neka zna v. m., kako primismo o(d) našega Žafera, netjaka mojega, knjigu v. m. i ove tri podložnike naše, koje ste dobrom hrabrostju od uskokov oteli, i razumih, da ste se vitežki ponesli. Da si zdrav! i za cića vašega dobra društva hoću pisati Rustem baši,⁴⁹ na čestitu portu, neka se i onde čuje tvoj dobar glas, i neka i vaš bailo⁵⁰ uzna, i da piše gospodi bnetačkoj, i toliko, jere i jošće činite, ča se bole možete vladati, i čuvati te kraine, koje vam su naručene. A hoćete čuti, kako ču i ja vaše dobro dilo opoviditi; i bog vaš veseli.

⁴⁰ beg (tur.)=plemička titula; baša =paša (tur.)= visoka vojno-upravna titula. *Vidi*: ŠKALJIĆ, 1989., 129, 511.

⁴¹ bandire=prognati. *Vidi*: DEANOVIĆ, M – JERNEJ, J., *Talijansko-hrvatski rječnik*, Zagreb, 1993., 100.

⁴² salvacondotto=propusnica. *Vidi*: DEANOVIĆ, M – JERNEJ, J., 1993., 803.

⁴³ Ljubić je sve isprave datirao s godinom 1558., no međutim on se pozivao na mletačku bilješku, što može dovesti u zabludu zbog poznatog mletačkog načina obračunavanja godina. *Vidi*: LJUBIĆ, 1878., 7, 8, 12.

⁴⁴ Ferhad-begovo porijeklo nije jasno. *Vidi*: ŠABANOVIĆ, Hazim, *Bosanski namjesnik Ferhad-beg Vuković-Desisalić, Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu IV-1*, Beograd, 1957., 117-121.

⁴⁵ U stvari: sandžakbega. Sandžak-beg (tur.)=namjesnik sandžaka. *Vidi*: ŠKALJIĆ, 1989., 548.

⁴⁶ Canal je stara mletačka patricijska obitelj, koja je dala niz visokih vojnih i civilnih dužnosnika Republike. *Vidi*: *Enciclopedia italiana* 8, Milano – Roma, 1930.

⁴⁷ fusta=vrsta brzog jedrenjaka s veslima. *Vidi*: BOERIO, 1867., 292.

⁴⁸ LJUBIĆ, 1878., 8.

⁴⁹ Rustem-paša Opuković bio je veliki vezir 1543.-1552. i 1554.-1561. *Vidi*: BAŠAGIĆ, 1931., 65.

⁵⁰ bailo=mletački poslanik u Carigradu. *Vidi*: BOERIO, 1867., 56.

I pozdravlja vašu milost naš izabrani Sinan⁵¹ voivoda, imbašadur⁵¹ Malkoč⁵² begov⁵², koji se je stajao s vami lani u Bnetcih⁵³ a Punte de Paja.⁵⁴

Uzveličenomu i visoko počtovanomu kapitanu o(dt) fušt⁵ Fabiiu Kanalu da se da.

4.

Klis ?, 1557., Sinan vojvoda⁵⁵

Uzveličeni i plemeniti i u vsem visoko počtovani kapitanu Fabiiu poklon⁶ i pozdravljenje veledrago o(dt) mene Sinan voivode, koji bih imbašadur⁶ Malkoč⁶ begov⁶ i hodih lani u Bnetke čestitoi gospodi, i onda se stajah s vašim⁶ gosproctvom⁶ na Puntu de Paja nova. Velim, za spomenuti se vaše gosproctvo od mene, tko sam: a ja sam uz svem⁶ vaš⁶ dobar prijatelj; a sada neka zna v. m., kako sam zdravo, i ovd⁶ se nahodim svaki dan⁶ kon⁶ čestitoga Ferhat⁶ bega, i kada godire koje knjige doidu od vaše milosti, ja mu ih lipo i dobro proštim, i uvižbam negovo gosproctvo u lipih i dobrih i pošteni⁶h riči, i prijazan i ljubav, koju mu skazujete, i nosi(te) u vašem⁶ srtcu, i gospodinu sanžaku bude vele drago; a to činim sve za cića vašega poštenja, i da vam⁶ je dobar glas i na porti i kon⁶ vaše gospode, kako će vaša milost⁶ pitati vašega slugu Ivana i Antona; i tako mi, na ufano, vazda morete zapoviditi, ja sa(m) u svem⁶ vaš⁶. I ako je ugodana koja stvar v. m. u ovih krajih, ili od kona, ili od lipa hrta, ili ča koli zapovidate, na vašu zapovid. I ove rečene vaše sluge su vidili u mene jednoga dobra, velika i lipa kona, i ako vam⁶ je ugodan, pišite mi, hoćemo učiniti, kako vaše gosproctvo zapovi, kada Anton⁶ ili Ivan⁶, vaš⁶ sluga, ovamo pride. Da isto se naidemo s vami u ljubavi, i bog⁶ vaš⁶ veseli i umnoži mnogo lita u zdraviu i u veselju.

Uzvišenomu i uzveličenomu kapitanu Fabiiu da se da.

5.

Klis ?, 1557., Ferhat-beg, sandžakbeg kliški⁵⁶

Od naš⁶ Ferhat⁶ bega, sančaka kliškoga, i hrvackoga, i primorskoga, izabranomu i visoko počtovanomu, i svake časti i hvale dostoinomu momu bratu kanezu kapitanu Fabiju poklon⁶, i pozdravljenje. A po tom⁶ neka e u znanie m. v., kako ovamo k nam⁶ prije v. m. borozani, i zaedno noseći boriju,⁵⁷ za to nosimo ljubav v. m. ako e od potrebe rečeni borozani

⁵¹ ambasciatore=poslanik. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 40.

⁵² Malkoč-beg bio je od 1555. do 1561. bosanski sandžakbeg. *Vidi:* ZLATAR, 1976., 120., 121. Sačuvana su još dva njegova pisma, ali prevedena na talijanski jezik. *Vidi:* RISMONDO, 1978., 247, 248.

⁵³ U Ljubića piše: Bietcih, što je vjerojatno pogreška tiskara proistekla iz sličnosti ćiriličnog „I“ i „N“⁶. Postoje i druge pogreške, koje više ne ću navoditi.

⁵⁴ „Punte de Paja“ je Ponte della Paglia, most na uglu Duždeve palače na Hrvatskoj obali (Riva degli Schiavoni) u Veneciji.

⁵⁵ LJUBIĆ, 1878., 8, 9.

⁵⁶ LJUBIĆ, 1878., 9.

⁵⁷ borozan (tur.-perz.)=trubač; borija (tur.)=truba. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 148.

v. m., pošalite ednoga uzdana čovika, da pošalemo rečenoga porozana, i z⁸ porićom⁵⁸ v. m. I molimo v. m., da pozdravite od naše strane izabranoga, i visoko počtovanoga, i svake časti i hvale dostoinoga providura⁵⁹, kako brata i prijatela našega; i recite mu, ako se koe bezakonie učini na te kraine, neka nam piše; ali ću ja sam tamo poći, ali ću na svoje misto poslati Čafer⁶ bega, neka posvisti one, ki čine na sridi smećnu i bezakoni, koe se ne pristo(i) na miru cara čestitoga. I bog⁷ vas veseli.

Neka zana vaša milosata, eto posalaha našega Hasan vovodu sa moima kanigama ka vami.

Izabranomu, i visoko počtovanomu, i svake časti dostoinomu kanezu i kapitanu Fabiju, budi dana.

6.

Klis, 1557.,⁶⁰ Husein-aga Crnić⁶¹

Od mene dazdara⁶² kliškoga visoko počtovanomu, i svake plemenite časti i hvale dostojnomu gos. kapetanu Fabiu Kanaletu, vele lublenu, pozdravlene kako bratu vele dragu. A po tome šale nam častiti gos. beg, da vidimo, kada se more spraviti, er e gotov, veće čeka od v. m., kada se more krcati. A sada molim v. m., da vidite, da more ne krsmati, er e sve spravleno, ako li se more v. m. stati na Solinu. I bog vas veseli v. m.

Da se dade visoko počtovanomu kapetanu Fabiu Kanalu, kako bratu našemu.

7.

Klis ?, 1557., Ferhat-beg, sandžakbeg kliški⁶³

Od mene Ferhat⁶ bega, sančaka kliškoga i hlivanskoga, počtovanomu kapitanu, gospodinu Fabiiu poklon⁶ i pozdravlenie, kako bratu. A po tome doće mi list o(di) v. m., i razumih⁶, što mi pišete; a sada molim v. m., da biste spravili ednu katurgu⁶⁴ za Čafer bega, u koe oće u Bnetke poći, ere e sve spravleno, što tribute. I kada on⁶ Žafer beg⁶ iz⁶ Bnetak⁶ doće, hoću i ia na Solin⁶ prići, i hoću se stati v. m. A molim⁶ v. m., da biste skoro katurgu pripravili. I bog vas⁶ veseli.

Počtovanomu i svake časti dostoenomu kapitanu Fabiiu, da se dade.

⁵⁸ Treba: „porijom“.

⁵⁹ providur < provveditore=mletački upravni dužnosnik. *Vidi:* BOERIO, 1867., 538.

⁶⁰ LJUBIĆ, 1878., 9, 10.

⁶¹ Prema istraživanjima radi se o rečenoj osobi. KUŽIĆ, Krešimir, Osmanlijski zapovjedni kadar u tvrđavama Klis, Lončarić i Kamen oko 1630. godine (u tisku)

⁶² dizdar (perz.)=zapovjednik tvrđave. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 221.

⁶³ LJUBIĆ, 1878., 10.

⁶⁴ katurga < qadyrga (tur.) < hatergon (grč.)=galija. *Vidi:* *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika IV*, Zagreb, 1892-1897., 900.

8.

Klis ?, 1557., Ferhat-beg, sandžakbeg kliški⁶⁵

Fabi kapitanu vele dragomu prijatelju daemo na znane: do deset dana hoćemo tamo prići istinom. I za ono žito hoćemo Mustafa v(o)evodi zapovidi(ti) da ne čini vašemu čoviku priko vole, hoćemo opraviti. I bog v(as) (ve)se(li).

9.

Klis ?, 1557., Džafer-beg⁶⁶

Zveličenomu i svake časti dostoinomu Fabieu K(a)nalu, g. o(d) fušt kapetanu, vele drago pozdravlene, kako dobru priatelju i dragu bratu. A sade neka zna v. m., kako zdravo g. Herhat begu pridoh, i vaše list pridah, i što na moe počtene pristoi o(d) vaše strane, takoi našem g. govori, i gospodin beg se obeća, da će vašo(i) milosti ljubav i svako društvo pokazati i učiniti, i tolikoi se u svakom čineneu morete se na nas poufati koliko i brata. I pozdravi o(d) naše strane te v. m. gospodičice, ki su od galiia i fušt drugo ne, bog vas veseli.

10.

Klis ?, 1557., Ferhat-beg, sandžakbeg kliški⁶⁷

Izabranomu i visoko počto(vanomu) Fabiju, mojemu sinu vele dragomu, pozdravljenje i poklonenie. A sada neka zna v. m., kako primismo knigu v. m. i razumismo za cića društva, koje činite, čuvaajući te kraine, i kako barь redь držite o(d) uskokova, i da su pobigli, kada su vasь čuli i opazili, i vaše straže držite, i vladate se iunački, i ja ću vašu milostь opoviditi i arizu⁶⁸ učiniti na čestitu portu, i uzdan samь, da će čestita porta i vašь gospodinь bailo opovi(diti) čestitoi vašoi gospodi u Bnetke, začь ste vi dostoini velika gospoctva i svake časti. I ovo šalemo našega človika, na ime Sulimana, i šalemo vašoi milosti dva testemel⁶⁹, i dvi košule, i dvoje svitice, za ljubavь, i dva učkura, i dvi mahrame,⁷⁰ za ljubavь, šalemo za sada; ako bog da, hoćemo vamь i lipši darь poslati, a to vam je sada poslano iz kuće naše, a i ja ću vam darь poslati, kako se pristoi v. m. I bogь te umnoži i veseli u zdravlju dugo lita.

Uzveličenomu i plemenitomu Fabiu Kanalu, kapitanu o(d) debelihь galijahь, mojemu sinu pridragomu da se da.

⁶⁵ LJUBIĆ, 1878., 11.

⁶⁶ LJUBIĆ, 1878., 11.

⁶⁷ LJUBIĆ, 1878., 11, 12.

⁶⁸ arz(a) (ar.)=dojava, izvješće. *Vidi*: ŠKALJIĆ, 1989., 99.

⁶⁹ testemelj < destemel (tur.)=rubac od lagane vunene tkanine. *Vidi*: *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika XVIII*, Zagreb, 1962-1966., 241.

⁷⁰ učkur (tur.)=svitnjak, uzica za gaće; mahrama (ar.)=rubac. *Vidi*: ŠKALJIĆ, 1989., 627, 441.

11.

Livno, 1557., Ferhat-beg, sandžakbeg kliški⁷¹

Ot̃ mene Ferh(a)t bega, sanžaka kliškoga, i hrvackoga, i hlivanskoga, i primorskoga, poklon i pozdravljenje gospodinu kapetanu Fabiu Kanalu, kako momu dragu sinu. A sada neka zna v. m., oto primih knigu i razumih, što mi pišete. Oto sada, koje godir misto sarce vam lubi, ili vaše gospode, ili gospostvo, pišite mi, hoću pisati iednu arzu na portu i vašemu bailu, da vam bude, što ištete; i na nas se naslonite što smo iaci. I oto šalem tamo moga čehaiu,⁷² što kodir ištete, ali koje gospostvo, ali misto, na koioi godir kraini, ili gradu, možete na ufano momu čehai kazati vašim iezikom. I bog vas veseli i u zdraviu podrži mnogo godiš. Pisano u Hlivnu.

I oto šalemo iednu nahaliu (haljinu, prim .a.) v. m. na poklon.

Plemenitomu, izabranomu i svake poštene časti dostoinomu gospodinu Fabiu Kanalu, kapetanu ot gemia,⁷³ kako momu dragu sinu, da se da ova kniga.

12.

Livno, 1557., Džafer-beg⁷⁴

Ot mene Žafer bega poklon i pozdravljenje gospodinu kapetanu Fabiu Kanalu, kako momu dragu bratu i priatelju. A sada oto čusmo da v. m. ide skoro u Venetik⁷⁵; žao nam bi, da se opet ne sastasmo, da ništar mane listo(m), da ie zdravo v. m. što možemo za v. m., da se nasloni na nas i da nam zapovite; i molim vas pozdravte mi vašu bratiu ot moie strane; iošte, molim vas, onoga gospodina ot gemie, koi mene vozi u Venetik, vele kruto i drago pozdravite ot naše strane, i što možemo, da nam zapovite. I bog vas veseli i u zdraviu podrži. Pisano u Hlivnu.

Plemenitotu, izabranomu i svake časti dostoinomu gospodinu Fabiu Kanalu, kapetanu ot gemia, kako momu dragu bratu, da se da ova kniga.

13.

Ostrovnica, 09. srpnja, 1577.,⁷⁶ Mustafa-beg, sandžakbeg kliški⁷⁷

Visokopočtovanomu knezu i kapitanu šibeničkomu mil poklon i drago pozdravljenje kako susidu i prijatelju našem. a potom neka zna vaša milost primih list počtovani na odgovor našem listu zaradi paripa ki vaši bantovali su i zlo učinili su; ništar ne mane da

⁷¹ LJUBIĆ, 1878., 12.

⁷² čehaja (tur.)=pomoćnik, zastupnik. *Vidi*: ŠKALJIĆ, 1989., 186.

⁷³ demija (tur.)=lada, brod. *Vidi*: ŠKALJIĆ, 1989., 248.

⁷⁴ LJUBIĆ, 1878., 12, 13.

⁷⁵ Tursko ime za Veneciju. *Vidi*: *The Oxford Turkish-English Dictionary*, Oxford, 1984., 492.

⁷⁶ TOMIĆ, 1898., 72.

⁷⁷ Kliški sandžakbeg od 1576. godine. Naslijedio je Ali-bega Sokolovića.

ste i vi zdravo i počtovani knez, koi će prići; ne će se pravdi pomankati kako nije se nikome a i vi i mi znamo da je svak zlu čoviku dužan zašto mnogo u zli ljudi zlo čine što ni misal ni vola nije naša kakonoće jedan drugom nas razumiti, i o to se u Bnetke dilujete, hodite u dobri čas, di ste godi da ste zdravo i veselo i mi gdi se nahodimo pripravnii smo, ako vam što trebujje i u ljubavi i u ostaloj stvari; i ne zamirite i vi nami i molim ti se kako našemu susidu i prijatelju da se spomenete od hafiza⁷⁸ i da nam vele lipo pozdravite u svem visokopočtovanoga Šuranca⁷⁹ od kunfina⁸⁰ namisnika i dragomana⁸¹ njegova, ki turski tumačaše pozdravite i da se spomenu od libra⁸² koga nam obećaše sad zasad to od vaše milosti želimo da nam opravite na ubav učinite i pozdravla vas naš počtovani kančelar⁸³ na vašu je zapovid i Bog vašu milost veseli.

Ja Mustafa beg sanžak kliški i hlivanski, hrvatskih i primorskih, na Ostrvici više Skradina.

Visoko počtovanomu knezu i kapitanu šibeničkomu da se dade u ruke ili u Šibenik ili gdi se nahodi Vicenco da Kanal.⁸⁴

14.

Klis ?, 13. veljače 1582.,⁸⁵ Dede-beg Mihalbegović⁸⁶

Budući se sastaja Dede beg Mihal Begović, namisnik prisvitloga Mehmed bega sančaka kliskoga,⁸⁷ s prisvitlim Ivanom Kontarincem,⁸⁸ providudurom jeneralom ot Dalmaciem, koji, kako mi reče, j[e]st poslan ot prisvitle gospode i dužda bnetaskoga; budući razumila po listih knezov, namisnikov svojih na ove morske gradove, kako Uskoci senski bihu došli napastovati ove mečaše čestitoga cara, i tako rečeni jeneral doče za obraniti, na čemu bi se moglo zgoditi, i za sahranjenje mistov, toliko čestitoga cara, koliko gospode bnetaske a sve radi dobroga mira, ki je meju čestitim carem i rečenom gospodom bnetakom. I ovomu sastaju poznali smo dobru volu i čisto sronce (srce, prim. a.) rečene svitle gospode i rečenoga

⁷⁸ hafiz (ar.)=osoba koja zna Kuran napamet. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 297.

⁷⁹ Soranzo je poznata mletačka patricijska obitelj. *Vidi:* *Enciclopedia italiana* 32, Roma, 1936., 154. Ovdje se radi o Giacomu Soranzu, koji je bio predstavnik Republike u razgraničenju poslije Ciparskog rata. *Vidi:* ANDREIS, Pavao, *Povijest grada Trogira I*, Split, 1977., 316; OMAŠIĆ, Vjeko, Mletačko-tursko razgraničenje na trogirskom području nakon Ciparskog i Kandijskog rata i njegove posljedice, *Izdanje Muzeja grada Trogira I*, Trogir, 1971., 14.

⁸⁰ confine=granica. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 212.

⁸¹ dragoman (ar.)=službeni tumač, prevodilac. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 225.

⁸² libro=knjiga. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 519.

⁸³ cancelliere=pisar, kancelar. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 144.

⁸⁴ *Vidi:* NOVAK, 1964., 217.

⁸⁵ LJUBIĆ, 1878., 13, 14.

⁸⁶ ZLATAR, 1976., 110.

⁸⁷ Mehmed-beg Jakaljić. *Vidi:* NOVAK, 1964., 317, 339, 384.

⁸⁸ Contarini je poznata mletačka patricijska obitelj. *Vidi:* *Enciclopedia italiana* 11, Milano – Roma, 1931, 227, 228.

gospodina jenerala za dati svaku pomoć i priateljstvo na ove čestitoga cara mejaše, i za kastigati⁸⁹ uskoke i ine, koji bi naša krivce, i ako jih ne bi moga u ruke imati, da će jih banditi i stane im potroti. I tako ja rečeni Dede beg, s agami⁹⁰ u ovizih mećašeh, vidismo u danasni dan, kako rečeni gospodin jeneral svojom postovanom pravdom učini obisit tri zločince i, ne mogući imat ine u ruke, bandiža ot družave bnetačke devet inih zločinac, ki se načoše krivci s uskoci. I još bandižah Jurja Daničića, senskoga rečenih uskokov glavu, ako ga tko ubije, u koje se hoće misto ovoga svita, da dobude tisuća dukat, koji se hoće dat udilje ot rečene gospode bnetačke. I takoj još, tko ubije Lulina Miličića, kiu drugoga haranbašu,⁹¹ da dobude šesto dukat, koji će se dati, kako je zgar rečeno. Ot koje istine učinili smo ovo pismo, neka se znade očito, da rečena i svišla gospoda bnetačka i njegovi namisnici, kako nisu pomankali nastojati za mir i za goj ovozih mejašev, i za dobrotu kon svojih mistih, koliko ot mistov čestitoga cara. Tako jim je ža bilo čuti, št(o) rečeni Uskoci željahu smutiti; za to zapovidamo i hoćemo, da se ima nastojati u napridak, na ove mejaše u svakuje ljubav, dobro priateljstvo i mirno susidstvo; i da podložnici čestitoga cara i prisvitile gospode bnetačke, kako dobri priatelji, da mogu slobodno i mirno poći doći po zemli i po mista čestitoga cara, kako jim volno bude; i da mogu poći, stati i povratiti se slobodno s trgovinom u svakom mistu preza svake ustave i zapiranja. I tako mi obitamo mir virom božjom i čestitoga cara, i nasom virom buslomanskom. Pisana miseca muharema⁹² o polovini; čini pisat Dede beg.

15.

u Zadru, 20. rujna 1589., Hodaverdi, čauš bosanskoga paše⁹³

Budući uhićini ot gemija prisvitile gospode bnetačke, koje su na straži ot uskokov, Lovrinac Biošić, sin Jorjev, ot Vukšića više Vrane, i Vukdrag Vukšić, sin Markov, iz Vujihnić blizu Vorčava, mista turska, uskoci iz sna (Senja, prim. a.) misto cesarevo, koji uskoci čuda krat hodili robiti zemlu i podložnici čestitoga cara, navlaštito u Neretvi i pod Klisom, i jina mista turska, ot ruk kojih uskokov iste gemije oteše četvero robja, tri divojke i jednoga ditića iz Banevac, turačkoga sela, koj robje prisvitli gospodin Fedrin Nani,⁹⁴ zeneral ot Dalmacije i Arbanije, zapovidju prisvitile gospode bnetačke čini povornuti ocu i stricu nihovu. I hteći, kako je zapovid rečene gospode bnetačke, isti gospodin z(e)neral činiti obisiti rečenoga Lovrina i Vugdraga, uskoke, za osvistiti ine zločince, to videći mi Hodaverdi, čauš⁹⁵ prisvitloga Sofi Mehmed paše bosanskoga,⁹⁶ budući došli ovde s knjigami prisvitlomu

⁸⁹ castigare=kazniti. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 161.

⁹⁰ aga (tur.)=naslov zapovjednika plaćene vojske. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 72.

⁹¹ harambaša (tur.)=starješina odmetnika. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 313.

⁹² buslomanskom=muslimanskom; muhareme (ar.)=ime prvog mjeseca po muslimanskom kalendaru. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 477, 469.

⁹³ LJUBIĆ, 1878., 14, 15.

⁹⁴ Nani je stara mletačka patricijska obitelj. *Vidi:* *Enciclopedia italiana* 24, Roma, 1934., 197; ANDREIS, 1977., 243.

⁹⁵ čauš (tur.)=pobočnik. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 166.

⁹⁶ BAŠAGIĆ, 1931., 47.

z(e)neralu za gospodске uprave, pitasmo milost u rečenoga z(e)nerala prisvitloga, da ne čini obisiti iste uskoke, ni pogubiti, da bi purvo nas pogubili nego nih; koji prisvitli z(e)neral, radi naše vole i nami duržtvo učiniti, ne hti činiti pogubiti rečena dva uskoka, nego jih osudi na galiju. Za to mi, rečeni Hodaverdi čauš, hotismo učiniti viru ot toga posla, i dvoje knige pisati turske, a dvoje horvatske, rukom Ali čehaja, ki je na skali⁹⁷ zadarскоj, koji je na tome bil poslu skupa u Zadru, na deset dana zilkade⁹⁸ miseca.

16.

Poljica ?, kraj 16. stoljeća,⁹⁹ Behram, subaša

Svitlomu i uzmožnomu i svake časti dostoinomu g~nu providituru omiškomu od mene Behram subaše¹⁰⁰ Dervišagina poklon i pozdrav kako g~nu. A potom razumismo i zn(a)mo i kako ovi ludi povedoše uskoci i kone njihove povedoše, ko i se koni i tako nahode u vaših miščanih, i zato molimo v: m: ako su prem glave pogible, za to vala¹⁰¹ uzr(o)ka ne činimo da molimo v: m: to ča se nahodi u vaši miščani, da biste činili povratiti ovim siromahov čim bi se siromasi otkupili. A te je kone vazeo Marko Dabanasović i Mikula Grankoša. I tako se uhvamo u vašu m. da vi nečete pravde sakriti kako ne bismo ni mi vašim ludem. I Bog vas uzdarsži u gospodstvu.

17.

Klis, 22. listopada 1602.,¹⁰² Al-aga Crničić, kliški kapetan¹⁰³

Svitlomu i uzmožnomu i svakoga go(spodstva dostoinomu) g~nu provituru omiškomu drago pozdra(vljenje) i prijatelju našemu od mene Alage kapitana kliš(koga) i nazora¹⁰⁴ poličkoga. Za tizim primismo knjigu od vaše milo(sti) u ko i nam pišete da niste razumili našu knjigu deference¹⁰⁵ ke su meu nami. A sada daemo znati v: m: da smo vazda lipo živili na susistvu s vašimi namisnici, ki su bili prvo vas i da su vazda vaši ludi sigurno hodili po našo[i] župi i kupovali što im je bilo od potrebe. A sada mi se tužiše Poličani, susidi vaši, da im ne daste privoziti ništar što dogone po to[i] strani vašoj iz Valaške zemle, a k svojim kućam. A dobro znadu i vaši naši ludi da se vazda prvo privozilo s te strane na ovu a s ove na tu. I tužiše mi se da ste vazeli biskupovo žito i da su vaši ludi odveli knezovu ladju, ka vam nie niednoga zla učinila ni sramote; a vazda su Poličani ladje držali pod svojim krajem.

⁹⁷ scalo=stovarište, pristanište. *Vidi:* DEANOVIĆ, M – JERNEJ, J., 1993., 816.

⁹⁸ zilkade (ar.)=ime jedanaestog mjeseca po muslimanskom kalendaru. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 656.

⁹⁹ SOLOVJEV, 1940., 13 - 10

¹⁰⁰ subaša (tur.)=nadzornik. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 572.

¹⁰¹ vala (ar.)=bogme. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 637.

¹⁰² SOLOVJEV, 1940., 15 - 14

¹⁰³ Ali-aga Crničić. *Vidi:* KUŽIĆ, Osmanlijski zapovjedni kadar ..., (u tisku)

¹⁰⁴ nazor (ar.)=nadziratelj. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 489.

¹⁰⁵ differenza=spor. *Vidi:* DEANOVIĆ, M – JERNEJ, J., 1993., 274.

I odveli su joje¹⁰⁶ Mikula Lucetić kneza Stipana Bobešića dvoje brav, ne budući ni krivi ni dužni, i odveli su opet isti Lucetići Dućanom dvoe brav. A time se ne bismo nadali od vas, kad dosada mirno i pošteno živili; i ako nam nećete za te stvari viditi, imaćemo učiniti kako nam se viditi bude. I vi čineći takove stvari, nam gine tovar jasprih od carine. A mi se toga oglušiti nećemo, da toliko carevo blago gine. I što smo vam pisali cića dukat, hoćemo vam poslati kvatiran,¹⁰⁷ i pisati ki nam su dužni dukate. I Bog vas veseli.

Nemoi v: m: žajō biti, nimasmo veće karte¹⁰⁸ pri sebi.

18.

Klis, ~1602., Al-aga Crničić, kliški kapetan¹⁰⁹

U svem visoko postovanom (i svake časti) dostoino gospodinu providuru (omiško)mu ot mene kapitana i nažora polickog(a). I oto neka zna v: m: kako nam pisaste kni(gu) kada ulizemo u župu da će v: m: viditi ... i ža carevo blago koje u vaših misća(nb) ... i oto neka znate da smo ulizli, i pisi nam v: m: (i)li ćemo mi k vama, ili da se stanemo gdi kak(o) e vam drago za te careve harace.¹¹⁰ I da živemo priatelški. I Bog v: m: veseli.

Da se dade u ruke poštovane providuru omiskomu.

19.

Klis, ~1602., Al-aga Crničić, kliški kapetan¹¹¹

Visoko počtovanomu i svake plemenite ča(sti i fale do)stoinomu providuru omiškumu od mene kap(itana kli)škoga i emina¹¹² poličkoga. A potom toga pr(imih kni)gu v: m: i oto mi piše v: m: da mi ćete poslat(i sudce) u Zakućac na Furnažu.¹¹³ Ovo je dvanaest godin od kada mi ti sudci ne mogu naplatiti careva blaga. A čestiti duž je posla tvoju v: m: da ti tote sudiš. I oto šalem kneza Radoša Sudića od strane župske i našega jazičiju,¹¹⁴ i kvatiran staroga Husajin age, koji je istinan. Molimo v: m: to nam naplatite, neka je meu nami mir i ljubav kako je i pri bilo.

¹⁰⁶ Treba: jošte.

¹⁰⁷ quaderno=bilježnica. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 725.

¹⁰⁸ carta=papir. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 157.

¹⁰⁹ SOLOVJEV, 1940., 15 - 15

¹¹⁰ harač (ar.)=glavarina. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 312.

¹¹¹ SOLOVJEV, 1940., 16 - 16

¹¹² emin (ar.)=povjerenik. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 267.

¹¹³ furnaža < fornāsa=peć za pečenje vapna. *Vidi:* BOERIO, 1867., 282. Furnaža je sada dio sela Zakućca.

¹¹⁴ jazidžija (tur.)=pisar. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 365.

20.

Klis, ~1602., Al-aga Crnić, kliški kapetan¹¹⁵

Visoko počtovanomu i svake plemenite časti i fale dostoinomu providuru omiškomu, kako susidu i prijatelju, lipo pozdravljenje. A potom neka zna v: m: kako sam u mimočasne dni bili u Sarajevu i kako pričosmo tako i načosmo list v: m: i sve razumismo što nam pišete. I molimo vam se, nemojte nam zamiriti da nismo v: m: prija otpisali, i mi na dobar mir ustupajući tako nismo hteli davati nikakove fastidije.¹¹⁶ Sada neka zna v: m: kako ot sele Zakučca kako se sa mnom sastaše sudnici v: m: i govorismo š nimi i načosmo š nimi i s knezom i z dobrim ludi ot Zakučca, kako pet ha(ra)čev u rečenomu selu, a šesti u Truših kako nisu od vanadete godine dukata, na svaki dukat po dva tolora na svaku godinu. Mi na dobar mir ustupajući, ot toliko vreme one baštine uzdrže a dukata ne plaćaju. Koliko velika gospoda jasad¹¹⁷ čine, ali mi na susidstve možemo živiti.

A sada neka zna v: m: kako šalem čovika moga na ime Čafera, i molim v: m: da mu te harače ot toliko vremena naplate, kako je gospodska užanca.¹¹⁸ I Čafer tefter¹¹⁹ nosi, u kom se pišu ti rečeni ludi koji nisu platili ot toliko vremena. Kako se to blago čestitoga cara ne naplati, nikako se ne mogu mišati Poličani s vašim podložnici; ali se nadamo da neće v: m: namanje doći veće da ćete čestitoga cara blago ot to pet ludih što smo našli (i) sudnici, a ostalo ćemo iskati kao Bog da. I te rečene ludi pišemo po zakonu vašemu neka je virovano. (...) I Bog veseli v: m: kako susida i prijatelja.

Počtovanomu i svake časti dostojnomu providuru omiškomu budi dan list počtovani.

21.

Klis ?, 3. siječnja ~1609.-1615.,¹²⁰ Zulfikar-paša Atlagić, sandžakbeg kliški¹²¹

Ot nas sanžaka kiliškoga i hlivansok(oga) i hervatsokoga poklon i pozdaravljenje kene(zu) omiškomu, kako našemu susidu. I sada neka ... zanate, kako razumismo ča nam pišete izradi če(ladi) koja je u Malinu vazeta, i naime ste pisali Musu šez... i sade se Musa dola ne najde nego pošal u selo Muhamed age Zejnehađovića, da li pokle dojde ... moga dovesti i toj ćemo verlo teftišiti¹²² ak ... na nemu iznajde, hoće Bog i ljudi viditi kako ... verha dojtj, kako će i vi razumiti da li ... [sta]rih ludih pitasmo ni jedan ne kće reći da ... Musa u taki posal ulisti, obajte dobr ... rečeni hajduci¹²³ otuda ne budu, ako li se o ... najdu, hoćete i vi uznati kako ću jim ... dojtj. I Bog vas veseli.

¹¹⁵ SOLOVJEV, 1940., 16 - 17

¹¹⁶ fastidio=neugodnost. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 340.

¹¹⁷ jasad (tur.)=zabrana. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 363.

¹¹⁸ usanza=običaj. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 979.

¹¹⁹ tefter (grč.)=knjiga dugovanja. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 606.

¹²⁰ SOLOVJEV, 1940., 13 – 9.

¹²¹ KATIĆ, Lovre, Veza primorske Dalmacije kroz kliški prolaz od prehistorije do pada Venecije, *Starine JAZU 51*, Zagreb, 1962., 374.

¹²² teftišiti (ar.)=istražiti. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 606.

¹²³ hajduk (tur.-mađ.)=razbojnik. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 300.

22.

Poljica, ~1617., Mehmed, poljički nazor¹²⁴

U svem vele visoko počtovanom i svake časti i hvale gosposke dostojnom brovitoro umiškom, kako prijateljo drago, ud mene Med nazora poličkoga, vele drago pozdravljenje. A potom sastasmo se s vojvodom Jakovom i ustalim do(b)rim lod(e)m vašim i lipo se prigovorismo. Podfati se vojvoda da će carevo blago, a ja dadoh licenci¹²⁵ da se vinogradi utirgajo; a zarad vole v: m: da bi i veća koja stvar bila, bismo učinili. I mi molimo v: m: da i nami naše doće, zač ja to pošćam na viri v: m: i na riči vojvode Jakova. Ako smo bili zapačali čime ne izaće carevo blago, imali smo pravdo. A sada razomismo da se tote u misto ustalene dvi mazga naših siromahov. To nije božji ... v: m: da biste jih činilo postiti, neka svak u miro (živi) i u zdravjo čestitoga cara i došda. I Bog vas veseli.

... počtovanom (i svake časti) i hvale gosposke dostojno providoro umiškom da se da u Umiš.

23.

Zadvarje, ~1617., Omer Motuzović, zadvarski kapetan¹²⁶

U sveme visoko počtovanome i svake plemenite časti dostonume vlastelino Zmariji Bnetekoviću, komo našemo, o mene Omere kapitane Motozovića. Potome razomismo, ča ime pišete ize radi one Ijjupke, da je odinila pokone tovuje sesetere robo: dava zobona¹²⁷ ode svile i jedono sokonu.¹²⁸ Istinome je došela i na sebi donila: zobo, soknu i čelene zobonač odo svile, ča ste joje pokolonili, i kada je bila k vami došela; ča nosi Ijjupeka ovoliko virime na sebi što nosi skinavši na koga ćeše jih oboči? Ča je Iju(p)ka nosila, ono je veće sramota vladikame nositi one robe.¹²⁹ vala ča je je kanečelire ijjednome polobij, jšto čo svim ono, ča je da kanečelir onime joj ju nemore prav biti, moje kome,¹³⁰ da ona tebi bode došla, po Boga ne bi bizala; ča je je kanečelir lobijo, je platij, a ja same kapitana s Ijjupeke nešto sikinoti haline, za čem mi je sramota. I Bog te veseli.

Kada ste bi o Rogoznič, oftil bi hote ozete pa neka (ka)nečeli lobi, pake što joje da ozete a na golo ostaviti, to nije lipo.

Da se dade vasetelino Zmarji Bnetekoviću.

¹²⁴ SOLOVJEV, 1940., 23 - 31

¹²⁵ licenca=dopuštenje. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 520.

¹²⁶ SOLOVJEV, 1940., 24 - 33

¹²⁷ zobun (ar.)=gornja haljina od sukna. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 655.

¹²⁸ ... one Ciganke, da je odnijela od tvoje pokojne sestre odjeću: dva zobuna od svile i jednu suknu ...

¹²⁹ roba=odjeća. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 790.

¹³⁰ ... moj kume ...

24.

Zadvarje ?, ~1617., Osman-aga i ostali¹³¹

U svemu vele visoko počtovanomu i svake časti dostojnomu go~nu providuru omiškomu, vele drago poklon i pozdravlene od nas Osman age i Sulejman spahije¹³² i sve bratje Ohrapovića. A po tomu neka zna v: m: popri toga naš čovik našim poslom u Omiš ićući, namiri se na pudare ki čuvaju vinograde od mista vašega. Budući vaši pijani, počmu psovati našega čovika. Bud psovaše, zašto ubodoše? Isti junak Žan Marin, a to je s njegovim urdinom.¹³³ I oto je umro u mistu vašemu. Molimo v: m: i Žan Mariju i vas skup omiški, dokle mi tamo doćemo, ne upušćajte nam našega karvavca, da se od nega učini po sudu ča mirita.¹³⁴ Nu li upušćate ga, za isto biti će veća smetna na ove kraje nego u Splitskome polu: vaze ćemo arze i kadije¹³⁵ i u paše bosanskoga poslat u Portu, mučno će i bajilo ovake posle odgovoriti. Za živih glava naših, te se sramote ne oglušismo, kako bi on siromah činio ićući k mistu, dajte nam karvavca, mi se mista ličimo. Nu li ne ćete, vidī ćete ča hoće biti. I ča koli mislite učinit, odpišite nam, da znamo. Šalemo list po negovu bratu i sinu. I Bog vas veseli i pomozi.

U svemu v. v. p. g~nu providuru omiškomu da se da na ruke počtovane u Omiš.

25.

Klis, ~ 1629., kliške age¹³⁶

Suetoga Issucarsta vire [stupaz Issussove vire]¹³⁷ i darxaue choie nai napridnij cestitoga zara Otmanovichia sussid i pravi priategl cestiti Duz Bnetaschi gnegouoi milosti oppovidamo od onolickoga Vurimena pod nasson Zapo(vi)di stoeie Sibenich Troghir i Split [giedni vuslateli] chacho ie cestiti zar sfami odsica confine i [g]iedni druzin dali virne chnighe od confina, ter chmeti choi daiu cest(it)om zaru Haraz od tolico sela, receni Vulasteli od gnih dohodche uzimgliu, sfacho godischie stimatori s bandirani¹³⁸ otuorenimi migliu zemglie

¹³¹ SOLOVJEV, 1940., 24 - 34

¹³² spahija (perz.)=posjednik, lenski konjanik. Vidi: ŠKALJIĆ, 1989., 570.

¹³³ ordine=zapovijed. Vidi: DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 621.

¹³⁴ meritare=zaslužiti. Vidi: DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 561.

¹³⁵ kadija (ar.)=šerijatski sudac. Vidi: ŠKALJIĆ, 1989., 378.

¹³⁶ Znanstvena knjižnica u Zadru, Zbirka rukopisa, MS 508, In materra delli Confini di Dalmazia, 138rv; Vjeko OMAŠIĆ, Mletačko-tursko razgraničenje na trogirskom području nakon Ciparskog i Kandijskog rata i njegove posljedice, *Izdanje Muzeja grada Trogira I*, Trogir 1971., 16, 17. Nažalost, dokument nije datiran, ali sudeći prema kronološkom redosljedu koji je proveden u spomenutom rukopisnom zborniku, nastao je poslije 07. prosinca 1627. godine. Kao precizniji orijentir u određivanju vremena nastanka pisma može poslužiti i spominjanje vezira Mehmed-paše i poslanika Halil-age. Prvi vezir, tj. bosanski paša tog imena poslije 1627. godine bio je Mehmed-paša Popović (u turskim spisima Papazoglu), poznat i kao Abaza-paša, porijeklom iz Bijeljine. Na tu dužnost imenovan je 1628./29., a nakon kratkog vremena bio je smijenjen zbog nezadovoljstva begova. Stoga bismo dataciju fiksirali u 1629. godini.

¹³⁷ Riječi i slova u uglastim zagradama Omašić nije pročitao. Slova u oblim zagradama su nadopune pisarevih propusta.

¹³⁸ stimatore=procjenitelj. Vidi: DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 910; bandiera=zastava. Vidi: DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 99.

zareue priuzimaiu tere zareue chmete taru, a mi do sada radi susistua i radi splitsche schale mucali smo, sada sto ie chodi od oue darxae craine agha i nefesa, tolichrat gim ie Zareu emer¹³⁹ dohodio, chacho ie od starine odsiceno da taco uzdarze cruto in ie zapovidio, od sada aco se ne bi ostali i od tuda ne bi viran couich dossa choi bi prouidi, ucloni boxe ucinit chie se zmetnia i razmetnuti scala na Splitu radi recenich confina, sue aghe choie su glaue na Craini, sue ssu opouidili cestitom Visiru Mehmet passi,¹⁴⁰ i on saglie iednoga suoga uridna agu Halilaghu¹⁴¹ s emerom i mi opouidamo Vami po Halilaghi oue stuari, ustarpit chiamo se cime se Vurati receni Vulasteli acho se ne bi ostauili i ui jih tamo ne uzdarzite nemoite mislit da chiamo mi uechie tarpiti, radi cestitoga zara i uire Muhametoue hochiemo zivot trattiti, necha nam ni cestitoga Zara hlib procllet i zabglia coiu passemo.

26.

Klis, ~1635.-1644, Mehmed-aga Klišanin¹⁴²

U svem vele visoko počtovanom i sveke časti i hvale dostojnomo providoro omiškom drago i lubeznivo poklon keko sosidom i brijetelo, od mene Mokmed age Klišanina. A potom neke razomi v: m: keko provo ovoge vrime na tri miseče od Polic od Donege Pole Petar Pavlovič e najmi uzejo, na ke i dedohmo deset tolarieh, jočerne nedile poslah pemo prid Omiš, zeradi nikoge posle. Dočekav tote jedni zli lodi tere ge so silom o brod metnoli; bodoči čestitj car i dozđ lib mir očinili, vi dočekojete čareve kemete i našo dozino. Molimo v: m: pošeli nam nešege droge, zašto, fale gospodino Bogo i častito čaro, nije silej nikakve. Ako li nećete jonake vronoti, ja čo skopiti knige od svih gradove i jod kedije, tere ćemo otić paši bosankom, neke opovidi o Porto čaru, keko ne miro razmirje čine, posilom otemlete. I mi bismo mogli ofatiti všego aše nene čekam v: m: odgovore. I Bog veseli v: m:

U svem vele visoko počtovanom i sveke časti dostojno providoro omiškomo de se dade u Omiš.

27.

Poljica, 25. rujna 1635., Ahmed-aga Omerbašić, kamenski kapetan¹⁴³

Uzvišenomu i plemenitomu providuru omiškom, našem prijatejlu a susidu, drago pozdravljenje od mene Ahmet age, nazora poličkoga. Zatim dajemo znato v. m. kako dojde Kate, žena Marasa Kuričića is Truš prid nas, tužeći se da e proda ne gospodar i diver kuću u Omišu Vicku Stipančiću, i platio e Peri Katinu diveru a Katinu gospodaru Marasu nie nište. Molimo v. m. činte to platit. A to sve zna vojvoda Ive Elić kako stvar prohodi i ča e plačeno i neplačeno.

I Bog uzvisi v. m.

Ja Ahmet aga Omerbašić kapitan kamenski.

¹³⁹ nefes=nefer (ar.)=obični vojnik; emer (ar.)=zapovijed. *Vidi: ŠKALJIĆ, 1989., 490, 267.*

¹⁴⁰ BAŠAGIĆ, 1931., 47.

¹⁴¹ DIFNIK, 1986., 73, 76, 100.

¹⁴² SOLOVJEV, 1940., 94 – 192.

¹⁴³ SOLOVJEV, 1940., 43 – 74.

28.

Kamen, ~ 1636., Ahmed-aga Omerbašić, kamenski kapetan¹⁴⁴

U svem vele visoko počtovanom i svake plemenite časti i hvale gospodske dostojnom providoro omiškom, kako prijatelj na sosistvo vele drago i lojbeznivo pozdravljenje ud mene Ahmat age Omerbašića, kapitana kamenskoga. A potom doće mi se tožit naš podložnik Vicko Šišić iz Doć imajoči jedan vinograd u vladanjo v: m: i heće mo ga uzet Petre don Ločić, veleći da je porok za nikoga Salih ćatiba¹⁴⁵ iz Klisa. Rečeni Salih ćatib i sad živ: hoćemo ga činit doć, neka se s rečenim Petrom razgovori. Ako se naće dog, hoće ga platit; ako li se ne naće, nije pravo da se siromaško, pri nego so se na sodo razaprili, ustavljaju; zašto ima i v: m: podložnikov zemlej i vinogradi u našem vladanjo, ali ne daj Bog da ćemo mi učinit priko pravde i priko razloga. Za to vele molimo v: p: m: neka se i Petre ustirpi, kad so tirpili toliko vreme. Čime se sastane (s) Salih ćatibom, tako će se i znati, je li dog ali nije.

I Bog vas veseli u dobro zdravje u većem gospodstvo vazda.

U svem vele visoko počtovanom i svake plemenite časti i hvale gospodske dostojnom providoro da se da u Omiš.

29.

Kamen, ~ 1636., Ahmed-aga Omerbašić, kamenski kapetan¹⁴⁶

U svem počtovanomu providuru omiškomu drago pozdravljenje od mene Ahmat age Omerbašića, kapitana kamenskoga, kako prijatelju na susistvu. Za tim daemo znati v: p: m: kako dojdoše naša dva podložnika prid nas pravde pitati, a tužeći se na vašega podložnika Jakuma Čerinića, a to Marko Grgurićin i Jivan Kadić da su dali Jakumu četiri alaše¹⁴⁷ po dvadeset i pet tolorih, i da je pet tolorih a nie dvadeset. Za to molimo v: m: da biste činili platit ove naše podložnike, kakono bismo i mi naplatili vašega podložnika.

I tuži se knez Frane, da mu nie prida Petar Mlinarević od haračih dva groša, i Petra Stipanov po groša. Molimo v: m: da i to činite polati(t). I Bog uzvisi v: p: m:.

Ja Ahmat aga Omerbašić kapetan kamenski.

U svem počtovanomu providuru omiškomu na plemenite ruke u Omiš.

30.

Poljica, ~ 1636., Ahmed-aga Omerbašić, kamenski kapetan¹⁴⁸

Mnogo uzvišenomu i plemenitomu g~nu providuru omiškomu pozdrav od nas Ahmat age Omerbašića, nazora poličkoga. A po tom neka znade v: gospodstvo, kako dojde prid

¹⁴⁴ SOLOVJEV, 1940., 44 – 76.

¹⁴⁵ ćatib (ar.)=pisar. *Vidi: ŠKALJIĆ, 1989., 185.*

¹⁴⁶ SOLOVJEV, 1940., 44 – 77.

¹⁴⁷ alaša (tur.)=tovarni konj. *Vidi: ŠKALJIĆ, 1989., 85.*

¹⁴⁸ SOLOVJEV, 1940., 49 – 87.

nas Ivaniš Kordić naš podložnik, tužeći se na podložnika vašega meštra¹⁴⁹ Stipana, da mu je dao dvanadeste groša lisa, to e dug bačvenih i platiotio mu jih je sedam, a još dužan pet. Molimo vas to mu (u)činiti naplati(ti) o toga vašega podložnika, zač nie pravo da se svrhu svoga tražina, a mi bismo takoer vašega naplatili ot naših. Nemojte da mi dojdemo drugojako naplaćivati. I da ste zdravo u dobro zdro zdravjo u većem gospodstvo vazda.

Uzvišenomu i plemenitomu g~d~nu providuru omiškomu u Omiš.

31.

Poljica, 4. ožujka 1640., Nuh-aga Smailagić, nazor poljički¹⁵⁰

U svem vele visoko počtovanom i svake časti i hvale gospodske dostojnom providoro umiškom ud mene, Noh age, nazora poličkoga, poklon i vele drago lobeznivo pozdravlene, kakono sosido i prijateljo našemo. A potom neka zna v: m: kako sam primijo dvi knige v: m: u ednoj nam pišete cić sokan i da e uni naš podložnik doša v: m: i reka da se e naplatijo ud Vlah; to e istina da nima inpača¹⁵¹ na Vlaha za iste une pineze, mo se e ubliga¹⁵² dati Frane Valerić, neka mo jih dade, hoće se sokna vratit. A u drugoć mi knigi pišite zaradi Jakova Soće da mo so Doćani pokreli šever; isti rećeni Jakov prid nas dohodi, ali ne more na Doćane ništa usvidočit, a gđi ni svidokov, naš sod ne drži. Pako je rećeni Jakov vazejo nike vole Doćanom, činite jih povratit, zač siromasi niso krivi.

I Bog veseli v: m: amen.

Da se dade provituro umiškom u roke počtovane u Omiš.

32.

Zadvarje, 27. svibnja 1641., Mustafa-aga, zadvarski dizdar¹⁵³

U svemu velo visoko i svake plemenite časti i hvale dostojnomu gospodino providoro poklon i drago pozdravlene od mene Mostafage, dazdara dvarškoga. A po tome u to šale v: m: gospodin Šahin paša knigu vašoj v: m: u to e šalem v: m: po momo čoviko Husejin udabaši,¹⁵⁴ i molim vašo v: m: da mo odgovor date vašom počtovanom knjigom. I nami je zapovidijo, da mo dam udile odgovor, ča će reći vašo m: . I pozdravlamo mi sve vlaste i vojvode kako soside naše. I Bog vas veseli i pomozi. Ča će godi biti, to nam dajte odgovor, da šalemo za nim na Gabelo. I Bog vas veseli i pomozi.

Da se da u roke počtovane gospodinu providoro umiškomu.

¹⁴⁹ meštar < mestičr=stručnjak u nekom obrtu. *Vidi:* BOERIO, 1867., 413.

¹⁵⁰ SOLOVJEV, 1940., 56 – 105.

¹⁵¹ impaccio=zapreka. *Vidi:* DEANOVIĆ, M – JERNEJ, J., 1993., 431.

¹⁵² obbligare=obvezati se. *Vidi:* DEANOVIĆ, M – JERNEJ, J., 1993., 608.

¹⁵³ SOLOVJEV, 1940., 61 – 117.

¹⁵⁴ odabaša (tur.)=zapovjednik ode. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 498.

33.

Poljica, 20. travnja 1643., subaša eminov¹⁵⁵

*Uzvišenomu i p~mu g~nu providuru omiškomu lipo pozdravljenje v: p: m: od mene čate*¹⁵⁶ *subaše eminova. Zatim ovo se nahodimo u Policih a siromasi nimaju, molimo v: m: da biste mi dopustili da nam iznesu za naše pineze kruha i i vina, a ča e vaših podložnikov koji posa u Policih, mi smo koi ćemo učiniti za cić v: p: m: . I ne zamirite nam, ne prigodi se veće karte. I Bog uzvisi v: p: m: .*

Uzvišenomu i p. gnu providuru omiškomu na p. ruke.

34.

Poljica, 22. travnja 1643., Omer, zadvarski kapetan i drugi¹⁵⁷

*Od nas Omer kapitana i Mustaf age dazdara dvarškoga i ostalih aga ove krajine i vitezova i od čestitoga hercegovačkoga go~na Ahmet paše većila*¹⁵⁸ *Husejin vojvode, omiškomu providuru i ostalim omiškim vojvodam i vlastelom vele drago pozdravlene kako našim susidom i prijatelem. A potom, kako znate, prvo ovoga lista pasalo*¹⁵⁹ *je misec dan, kako čestitoga go~na Ahmet paše iz timara a našega brata i konšije*¹⁶⁰ *Mus age Kapitanovića tri najmenika u gradu Omišu pod vašom zapovidju, Petre Gašperov silom vežući i sikući po uskočki zakon, ukariza*¹⁶¹ *u brod i povede u Zadar da jih silom prizentava*¹⁶² *prid vašu gospodu. I vaša m: budući pisali list da čete jih vratit, i jednoga su pustili a dva su ostali u Zadru u tamnici zatvorena, koji su ljudi zatvoreni tere se biju. I Bogu govoriće ča je vama drago, a vi pisat kako umite, budući prisvitli i čestiti Otmanović z duždem u miru veliku, jedan obišenik ovaku skandalu*¹⁶³ *učiniv, zač ga ne kaštigate ča mirita, budući mi na ovomu konfinu s Omišani prijatelji i susidi, nemojte da smo u skandali, te lude vratite. Nu li nećete, i mi ćemo našoj gospodi opoviditi vaše činjenje. Nakon toga biće što Bog da. I Bog vas veseli.*

Da se dade g~nu providuru omiškomu na ruke počtovane.

¹⁵⁵ SOLOVJEV, 1940., 76, 77 – 153.

¹⁵⁶ čatib (ar.)=pisar. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 184.

¹⁵⁷ SOLOVJEV, 1940., 77 – 154.

¹⁵⁸ večil (ar.)=opunomoćenik. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 639.

¹⁵⁹ passare=proći. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 648.

¹⁶⁰ timar (perz.)=feudalni posjed; komšija (tur.)=susjed. *Vidi:* ŠKALJIĆ, 1989., 617, 413.

¹⁶¹ caricare=krcati. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 155.

¹⁶² presentare=prikazati. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 702.

¹⁶³ scandalo=sramota. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 817.

35.

Poljica, 13. kolovoza 1643., Mustafa-aga Šimunović, poljički nazor¹⁶⁴

U svemu počtovanomu providuru omiškomu pozdrav od nas Mustaf age, nazora pojličkoga. Zatim daemo znati v: m: kako su bili sakveštrali¹⁶⁵ vaši podlo(ž)nici kneza Jure sina Vicka, Ižep(o) Bnetković i Frane Bnetković za neki dug, a ni buduć dužni. Za to ne bi valalo da im dopuštate da se naplaćuju po svojoj voli. I buduć dužni, (ne) bi pravo da se sramote onaki jludi dočikajuć pri vašemu gradu, a dobro bi da lipo živemo na susiectvu, i neću da nitko tiče u njihovo poštenje. Zač se ne pristoji onake jludi sakveštravat, da i budu dužni. A i mi smo vridni dočekat vaše podložnike. I Bog vas veseli.

(...)

U svem p: providuru Omiškomu na p: ruke.

JESU LI JUŽNOHRVATSKI MUSLIMANI BILI ČAKAVCI?

Osmanlijska osvajanja u južnoj Hrvatskoj, do kojih je došlo nakon pada Bosne 1463., bila su popraćena odvođenjem i prodajom roblja po tržnicama u unutrašnjosti Carstva. Gotovo potpuno je opustošeno područje Klisa, a i susjedna Poljica pretrpjela su niz udara. Od odvedenih dječaka nekolicina su postigla visoke upravne položaje, npr. Rustem-paša, porijeklom iz Skradina, njegov brat Sinan-paša, zapovjednik mornarice, hercegovački sandžakbeg Mehmed, iz Poljica, rumelijski beglerbeg Ferhad-paša i kliški sandžakbeg Murat-beg, obojica iz Šibenika. Osmanlije su naselile Klis i okolicu pučanstvom s područja šćakavskoikavskog dijalekta, iz današnje jugozapadne Bosne i zapadne Hercegovine. Time je potpuno poremećena srednjovjekovna dijalekatska granica između čakavice i štokavice, koja je do tada prolazila istočno od rijeke Cetine.

Istina je da su ti došljaci bili izloženi velikim gubitcima, bilo tijekom ratnih sukoba, bilo zbog čestih epidemija kuge, no na njihovo je mjesto osmanlijski aparat brzo postavljao svježe snage – opet iz unutrašnjosti Carstva. Odnos osmanlijskih vlasti prema uporabi hrvatskog jezika bio je tolerantan, zahvaljujući relativno velikom broju domaćeg islamiziranog pučanstva, odnosno njihovim predstavnicima u državnom aparatu. U svrhu određivanja dijalekta kojim su govorili poslužilo je 35 pisama na hrvatskom jeziku nastalih u razdoblju od 1537. do 1643. godine. Od toga je 30 pisama nastalo u Klisu, Zadvarju i okolici, dok su ostalima autori iz dalje okolice. Po rangu i funkciji oni su bili: bosanski paša, čauš bosanskoga paše, sandžakbeg kliški, čehaja kliškoga sandžakbega, vojvoda, kapetan, beg, aga, subaša, nazor (porezni nadzornik). Valja napomenuti da su većina njih diktirala pisma svojim pisarima, što daje mogućnost dijalekatskim iskrivljavanjima.

Od čakavskih značajki relativno često susrećemo upitno-odnosne zamjenice ČA i ZAČ, dočetano /L/, konsonantsku skupinu ŠĆ, BJ, MJ, VJ, JT ili JD. Nadalje, gubljenje glasa H je

¹⁶⁴ SOLOVJEV. 1940., 82 – 166.

¹⁶⁵ sequestare=zapljeniti. *Vidi:* DEANOVIĆ. M – JERNEJ. J., 1993., 849.

zanemarivo, a neprovedena disimilacija ČT u ŠT odraz je tradicionalizma u diplomatskom oslovljavanju. Glas DŽ u tuđicama odrazio se kao Č ili Ž. Čakavski padežni oblici zastupljeni su u gotovo svim dokumentima, a nerijetko se susrećemo i s leksikom svojstvenim čakavskom dijalektu. Refleks *jata* dosljedno je ikavski. (Za sve vidi tablicu II!) Iako su muslimani neko vrijeme bili neposredno pomiješani s kršćanima čakavcima, zbog psiholoških i socioloških razloga nisu mogli preuzeti njihove dijalekatske izraze. Oni su bili vladajuća skupina, a iznad svega razdvajala ih je i vjera. Iz svega možemo zaključiti da je njihov govor bio rezultat unutarnjeg miješanja dviju skupina: manjinskih islamiziranih čakavaca i većinskih šćakavaca, a očit je i utjecaj kasnije doseljanih štokavaca. Za razliku od Klisa, čakavština je izrazitija u Zadvarju.

Turcizmi s kojima se susrećemo u pismima odraz su osmanlijske vladavine, kojoj su u temelju bili vojništvo i islam. Najzastupljeniji su pojmovi iz vojništva i iz prava, a mnogo manje iz gospodarstva, kulture i vjere (izuzmemo li osobna imena). Talijanizmi, tj. venecijanizmi, također su najviše preuzeti iz vojno-upravnog područja, a mnogo manje iz prava, gospodarstva i kulture (vidi tablice T-II/1 i T-II/2). U nekim pismima talijanizmi su namjerno uporabljeni, kako bi se istaknulo znanje talijanskog jezika. Na kraju je sažeto prikazana strukturalna diplomatska analiza dokumenata.

ERANO CIACAVI I MUSSULMANI DELLA CROAZIA DEL SUD?

Riassunto

L'autore nella prima parte dello studio dà un compendio dei cambiamenti dialettali e demografici a Klis e dintorni, provocati dalle guerre. Nella seconda parte analizza, sotto l'aspetto dialettale e lessicale, 35 documenti provenienti dalla Croazia del Sud al tempo della dominazione ottomana (1537.-1643). In base a ciò è proposta la sua tesi sul dialetto, o meglio è confermato l'indizio sulla patria dei funzionari ottomani, autori dei documenti.

WERE SOUTHERN CROATIAN MOSLEMS CHAKAVIAN?

Summary

In the first part of his work, the author reviews dialectal and demographic changes in Klis and the surrounding area which caused by wars. In the second part, he analyses 35 documents made in southern Croatia during the rule of the Turkish Empire (1537-1643) in the dialectal and lexical aspects. Based on this, he established a thesis on the dialect, i.e. he confirmed the indication of the native origin of Turkish officers, the makers of the documents.

Podaci o autoru:

Krešimir Kužić dr. povijesti, djelatnik Glavnog stožera hrvatske vojske, Trg kralja Petra Krešimira IV 2, Zagreb. Kućna adresa: Zagreb, Gredička 34, tel.: 01 369-77-59.